

ж и т т я
·
з н а н н я

РІК III. 1929.

ЖОВТЕНЬ.

Ч. 1. (25).

З М І С Т :

А. Шрамм — П. Франко: Розвиток письма і паперу (15 образків). — Г. Вагнер — М. Черкаський: Папірус (3 образки). — А. Карський: З бразилійського побуту (7 образків). — О. Бочковський: Національне питання в Бельгії. — В. Єлічка — В. К.: Найстрашніша людська неміч (5 образків). — М. Лотоцький: В японській високій торговельній школі (9 образків). — Т. Фотинюк: Метеори — шкідники землі (4 образки). — Г. Боде: Тунель між Францією й Англією (1 образок). — М. Крохмалюк: Історія хемічного оружя (7 образків). — Т. Ф.: Історія розвою годинника. — В.-Ч: Цукрова тростина (1 образок). — В. Бірчак: Вододар Ростиславич. Історична повість з XI. віку. — Оголошення.

Запросини до передплати на рік 1929—1930.

З цим числом почався третій рік існування одинокого українського популярно-наукового журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“.

На рік вийде 12 чисел. - Кожне число по 32 сторінки багато ілюстроване.

Журнал подає знання з ріжких галузей науки й життя, вияснюю всі важні питання науки й життя в загально доступний спосіб, подає звістки про найважніші й найновіші досягнення, здобутки й винаходи в науці й техніці і є багатим джерелом для доповнення й поширення знання, для самообразування, для викладів і грімкого читання по читальнях і кооперативах.

Тому „Життя і Знання“ повинно находитися в кожній українській родині, кожній українській читальні й кооперативі — тому „Життя і Знання“ повинні передплачувати всі, що займаються освітньою й культурною працею посеред нашого народу, а перш за все наше Світле Духовенство і ВП. ПП. Адвокати, Лікарі, Інженери, Учителі, Промисловці, а також всі школи, Бесіди й Кружки як у краю так і за кордоном.

**Передплата на рік виносить 18[—] зол., на 6 місяців 9[—] зол.,
на 3 місяці 5[—] зол., поодиноке число коштує 2[—] зол.**

**За кордоном на рік виносить 4 ам. дол., на 6 міс. 2 ам. дол.,
на 3 міс. 1'20 ам. дол., поодиноке число коштує 0'35 ам. дол.**

Для членів Т-ва „Просвіта“ за кордоном 3 ам. дол.

Просимо присилати передплату.

При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ:

ЛЬВІВ, РИНОК ч. 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“.

Societé „Prosvita“, Léopol, Rynok 10. II, Pologne.

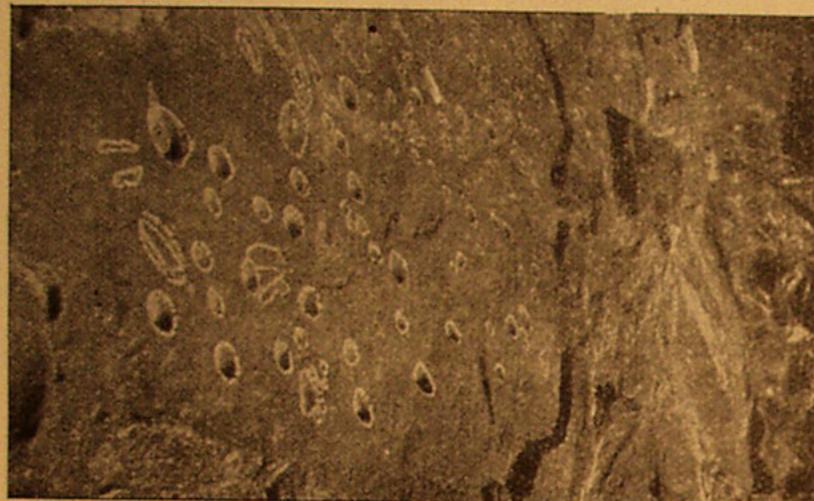
Association „Prosvita“, Lviv, (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

Прігоди

РОЗВИТОК ПИСЬМА І ПАПЕРУ.

За А. ШРАММОМ переказав П. ФРАНКО.

Як на світі ще не було книжки, були тільки устні перекази, непевні, неточні, повні похібок, а то й цілком видумані. З рода в рід ці перекази чим раз непевніші. Тільки писане слово подає протягом тисячів літ незмінно форму й зміст. З винаходом письма гадки й твори людської культури переживають людей і письмо лучить минуле з теперішністю.

1. Знаки Бушменів на землі. Нахідка в Гавб в півд. Африці.

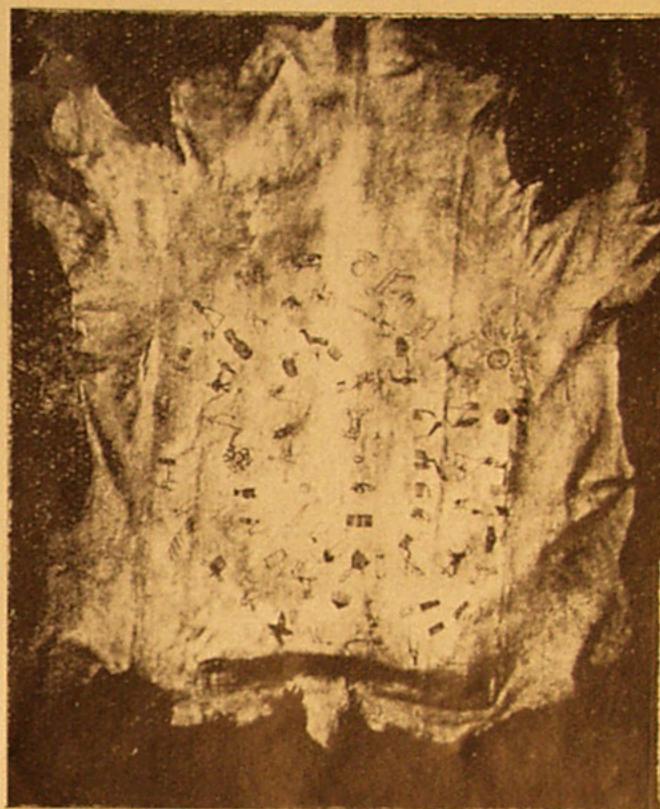
Отже не так легко дійшли люди до знайомості письма і його примінення для свого вжитку. Змалювати цей шлях, що обіймає цілі тисячеліття людського існування, шлях, що веде від простих значків на ріжних предметах і матеріалах аж до винаходу письма й вживання паперу, а далі аж до винаходу друкарської штуки, буде завданням цеї статті.

2. Образкове письмо Індіян, найдене на скелі ріки Тулес в Каліфорнії.

Уже від найдавніших часів мали люде найріжнородніші способи, як порозуміватися поміж собою. Деякі з цих способів заховалися до нашого часу, а деякі можемо прослідити на основі того, що сьогодні вживають ще т.зв. дикі народи.

Тут не приходить ще говорити про „книжку“. Це тільки знаки на принагіднім матеріалі. Вживається до писання піску або просто землі, скелі, дерева, кости, патичка, а пишеться палицею,

3. Образкове письмо на шкірі уживане в Індіан півн. Америки.

камінням, гострими мушлями, тощо. На нашому образку (1) бачимо ряд ямок на піску; це письмо Бушменів в південній Африці. Круглі ямки озна-

4. Вузлове письмо Індіян півн. Америки.

чають землеплоди, малі подовгасті дітей і жінки, великі — мужчин. Ціле письмо вказує чужинцеві, що племя, зложене з стількох осіб, скільки витис-

нено ямок, заняло для себе всі полеві овочі тої околиці.

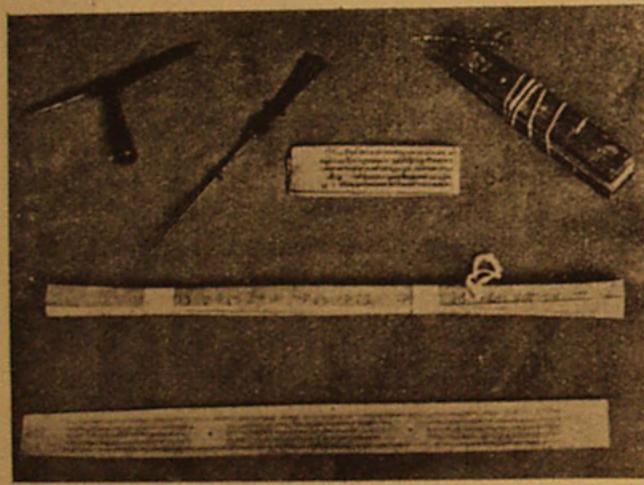
Приклад письма на скелі знаходимо в Каліфорнії (2). Воно означає, що відділ Індіян терпів

5. Виріб „паперу“ з пальмового листя в півд. Азії, в Сіямі.

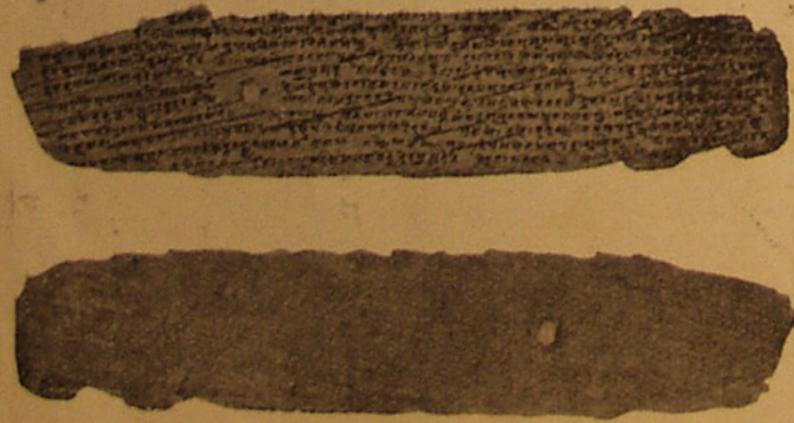
на цьому місці голод та відійшов укінці в напрямі простягненої руки.

Шкіра (3) може також бути матеріалом для передавання знаків. На ній вожд індіанського пле-

6. Писарське приладдя Сіамців. З долу вгору: записаний шматок пальмового листка; зшивок, лист, книжочка, ніж і писальце.

мени Дакота Самітний Пес виписав цілий літопис свого племені. Дуже багато народів та племен послуговується умовними, звичайно числовими зна-

7. Письмо на березовій корі у Кашмірців.

ками на патичках і вузлах. Перше знаходимо у великій кількості в Австралії, а вузлове письмо у найкращому виді у Індіян Інка. Є це т. зв. „Кіпу“, вузли ріжного вигляду на ріжних плетених шнуроч-

ках. Упрощеного вузлового письма уживають Індіяни ще й тепер (4) і виплітають його часто з соломи або трави.

Але навіть дійсне письмо було відоме в передісторичних часах. Дійсним письмом називаємо знаки спільні й зрозумілі людям, які послуговуються одною мовою.

Осередком середньо-азійської культури являється без сумніву Індія. Індійці знають уже письмо

8. Китайська книжкова крамниця.

від давен давна. Читання й писання це в Індії велими давнією справа. Письмо винайшов бог Брама, якого й представляють із пучком пальмового листя в руці. Важні вісти виписували Індійці на каменях. І досі заховалися камяні плити Азока (259—226 пер. Хр.) не тільки з розпорядками, поезіями, але й більшими літературними творами. Але найбільше поширенім в Індії підложем письма були в давнину і до сьогодня остали пальмові листки. Уживають загально до писання пальмових листків із кількох родів пальм (коріфа і пальміра). Листків можна вживати й без ніякої вправки, але й після деякої вправки вони ще дешевші

9. Стара єгипетська різьба, що зображує єгипетського писаря перед мавпою бога Тота. Кругом підстави гіерогліфи.

10. Жнива папірусу. Плоскорізьба на гробі фараона Птаготеп-Саккара.

від паперу. На велику скалю виправляють пальмові листки фабрики південної Індії, особливо в Сіямі. У Бангкоку (столиці Сіяму) виріб пальмових листків для письма спочиває в державних руках (5). До писання вживають писальця, ножика до шкрябання. Низка зложених листочків становить свого рода книжку (6).

В Гімалаях (Кашмір) уживають до писання березової кори (7). Щойно з довозом паперу зникло писання на березовій корі. В замерклій давнині рідкі письма вибивано рівнож на металевих, головно мідяних плитах. Поодинокі плитки получено мідяними перстенями, що переходили через дірочки плиток. По численних школах пишуть діти на деревляніх табличках очеретяними перами.

До високого ступня дійшло письмо, папір, а далі й книги в Китаю. Китайці винайшли папір, друк знали давно перед Гутенбергом. Перед винаходом паперу писали Китайці на бамбусових дощечках, а письмо, виписуване ножем, потягали ляковою фарбою. Пізніше писали на паперовій масі, виробленій з шовкових шматів. Папір винайшов міністер рільництва Тсаї Люн, до чого вживав кори ріжки дерев, конопель, льняних шматів (105 р. п. Хр.). Тепер виробляють Китайці папір головно з кори морвового дерева. Справжні фабрики паперу повстали в Китаю, Кореї та Японії тільки недавно. Виріб паперу домашнім способом виглядає ось як: промиту кору вариться, товчеться на мязгу, більється й черпається на полотяні рами, причім вода протікає, а волоконця переплутаються у папір. Тоді його прасують і сушать. На цьому папері пишуть квачиком і тушем, який вироблюють із саджі, азамового олію та клею. Пишуть незвичайно старанно.

Письмо звивається у звої, складані в шовкові оболічки. Сучасні китайські книжки майже не ріжняться від європейських, хіба тільки способом зшивання та палітурками. До найстаршого друку вживали Китайці каменя, на якому вибивали текст і знімали довільне число відбиток, роблених також із дерева. Рухомі черенки винайшов ковалъ Пі Шенг 1041 р. Книжкова продукція в східній Азії дуже значна. Навіть у малих містах находимо книжкові крамниці (8).

„Стань писарем, а тоді ти поведеш людей“ — говорили в старину в Єгипті, що вказує на велике значіння писарів. Письмо винайшов бог Тот з ібісовою головою (9). Перед ним сидить писар. Уже тисячі літ перед Хр. знали Єгиптяни письмо. Перші гієрогліфи (єгипетське образове письмо) вирізували на вапнякових каменях. Потім узялися до слонової кости й глини, але розцвіт письма наступив з поширенням папірусу. (Гл. окрему статтю).

В щоденному життю замість дорогої папірусу вживано часто деревляні таблички та гли-

няних черепків, званих острака. Загально писано ситником (квачиком) або перами з очерету. Чорнило роблено з саджі й гумової води. Перші слова у тексті писано червонилом. Збірки папірусів находилися в усіх урядах та святинах, але книгозорів у сучаснім розумінні в Єгипті не було.

Вавилонці й Асирийці писали спершу на камені. Пізніше звернулися до легшої й дешевшої глини й писали на глиняних табличках т. зв. клиновим письмом (12). В околиці Неніви найдено свого рода книгохрін із 30.000 табличок. Досі викопано в руїнах давніх міст сотні тисяч табличок.

Єгипетський робітник несе сніп папірусу. Староєгипетський ма-люнок.

В VII. і VIII. віці перед Хр. уживали Вавилонці й Асирийці рівнож папірусу й шкіри. Греки та Римляни переняли дуже багато від Єгиптян та писали в давнину на камені, металевих та дереві. До наших часів заховалося дуже багато всяких написів. Грецьких черепків (острака) маємо дуже багато. Закони рито на криці (14). В школах та приватно дуже часто писано на дереві. Деколи таблички поволікано крейдою. Загально вживано табличок, потягнених воском, по якім писано рильцем (13).

Таблички іноді були складані вдвоє, втроє, вчетверо. За ціарства таблички роблено зі слонової кости. Але коли Греки та Римляни дібралися до Єгипту, то папірус принявся й поширився в них дуже скоро. Звої папірусу служать до IV. ст. по Христі.

На папірусі пишеться скоро й легко. Той самий текст можна було переписати багато разів. Для переховання звоїв будуються окремі шпихліри. Переписку полагоджують учені невільники. Поволі повстають приватні, а далі й публичні книгохріни.

В передній Азії, хоч і знали папірус, але писали залюбки на гарбованіх шкірах. Найліпші шкірки виправлювано в місті Пергамі, від чого названо цей виріб пергаміном. Коли папірус майже завсіди звивано в звої, то пергамін зшивано в зшитки, подібні до теперішніх книжок (т. зв. кодекс). Книжка виперла звій у IV. ст., тільки в синагозі остав сувій і до нинішнього дня.

Найбільше до поширення книжки причинилося Араби. В бою під Самаркандом 751 р. дісталися Арабам в полон Китайці, які навчили Арабів виробляти папір. Небавом виріб паперу став могутнім промислом, бо у всіх більших містах постали фабрики паперу, між ними державна в Багдаді. Араби занесли папір і до Європи.

І на далекій півночі в Європі вживали кам'яня до передачі думок. Каменів покритих „рунічним письмом“ заховалося до наших часів чимало (15), але властиве письменство розвивається на півночі

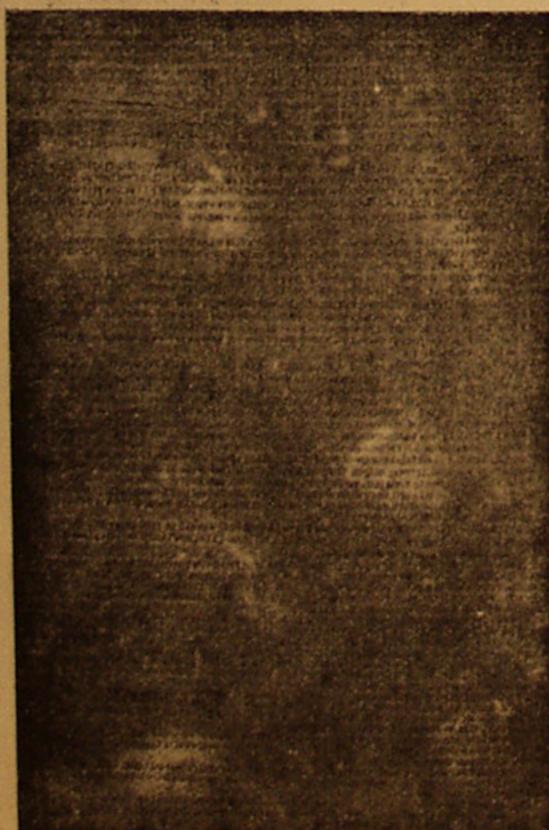
12. Глиняна табличка з клиновим письмом Асирийців, з часів близько 2.400 літ перед Христом.

аж з уведенням християнства, а враз із ним приходить пергамін та чорнило. Книжка ховається за мурами монастирів, і тільки самі монастирські братчики і монахи пишуть і читають книжки. Аж у XIII. ст. міщанство починає само вироблювати матеріал до писання (пергамін, чорнило, очеретяні

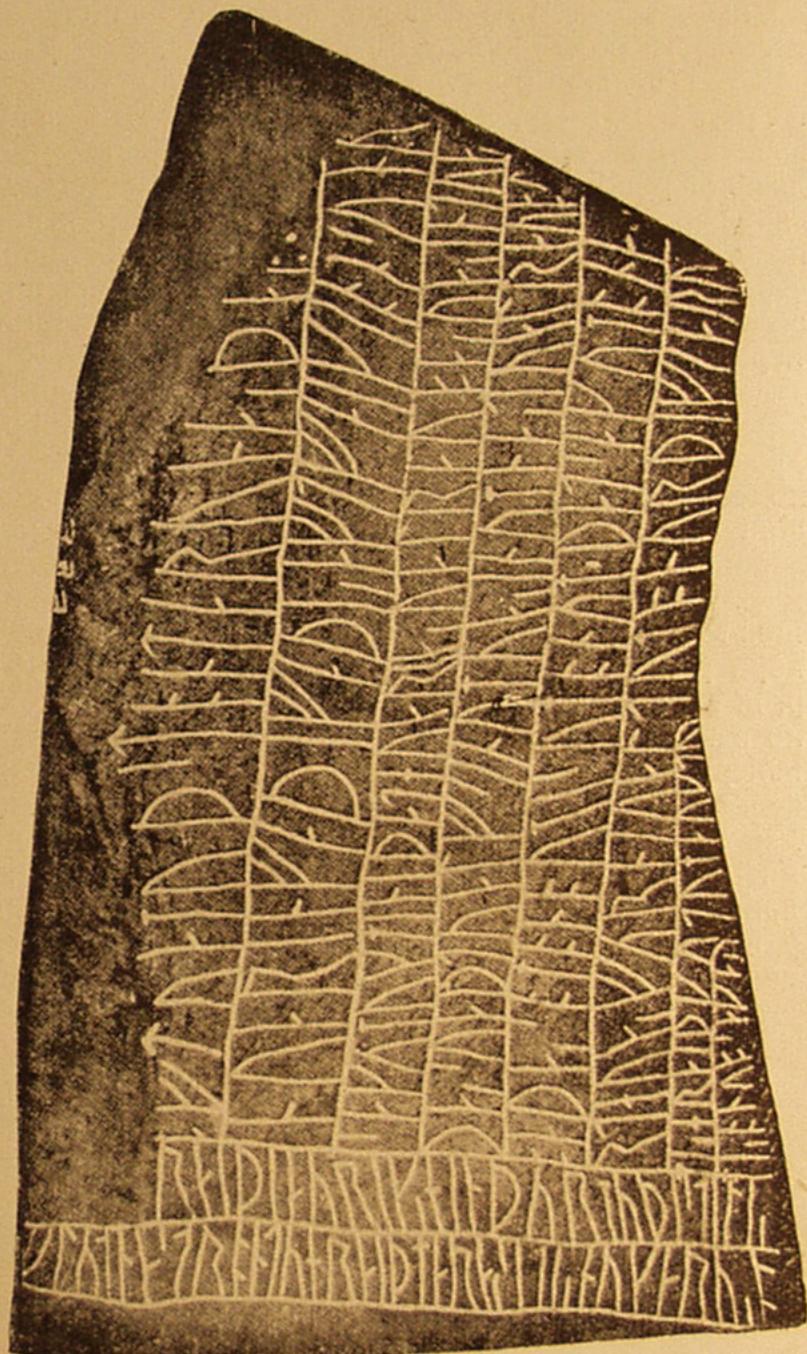
13. Книжечка і записник з дощинок потягнених воском і дощинки поглянені крейдою — все з римських часів.

ї гусячі пера), а пізніше і писати. Книги того часу викінчені звичайно дуже старанно, кожна сторінка багато прикрашена образками і усякими викрутасами. Однак пергамін був в середніх віках доволі

14. Металева таблиця на якій вириті закони з римських часів.

коштовним, тож на книжку могли собі позволити тільки найбагатші. Це зміняється з подешевінням книжки, що стало можливе з поширенням паперу. Винахід Китайців перейшов до Арабів, а від них і до Європи. Перші папіряні млини повстали в Іспанії, далі у Франції та Італії. В Німеччині повстал мабуть перший млин 1320 р. у Равенсбурзі. Папір вироблювано зі шматів. Сам спосіб виробу мало чим ріжнivся від сьогоднішнього. Вимиті й вибілені шмати розточкою у ступах або мелено під каменем.* Ступи або жорна порушувано часто водою, що вже робили Араби в Фезі 1200 р. Розточчену на малесенькі ниточки масу черпано на рами покриті сукном, на якім осідав грубий папір. Коли вода збігла, знімано аркуші та прасовано,

15. Камінь вкритий вирізбленими готськими „письмами“ т. зв. рунами.

купано у звіриннім клею, сущено й гладжено. Кожний аркуш одержував т. зв. водний знак, який й тепер подибуємо на наших паперах. Водний знак упровадили Італійці. Повстає у той спосіб, що на сукно рами кладеться взір з тоненого дроту. На тих місцях осідає тонша верства паперу, що опісля просвічує до світла.

Винахід друку в Європі покритий тайною. Вже перед Гутенбергом вживане було печатання,

у всякім разі подешевлюють виріб книжки не так самі черенки вирізувані з трудом з дерева, як відливані з олова, коли зужиті, можна дуже легко заступити новими. Первіні друковані букви нічим не ріжнилися від писаних. Текст тісно лучиться з дереворитними образками (*Holzschrift*) Первіні дереворити дуже примітивні. Правдиві ілюстрації творили визначні мистці, особливо в Італії. В тих перших часах друкар був звичайно і накладчиком і книгарем (продавцем).

В XVI. в. друковане письмо починає замітно ріжнитися від рукою писаного. Формат значно зменшується, склад у стовпцях (колоннах) зникає, сторінки нумеруються, долучається заголовний листок, та й окладинка стає легшою й простішою. Легкі дешеві книжки заохочують до закладання книзборів. Тисячі й сотні тисяч книжок поміщається легко на поличках.

Аж XIX. вік приносить у книжній справі новий переворот. Приходить він від машин і електрики. Машина з часом опановує всі ділянки книгарства. Ручна праця зникає чимраз більше. Що більше, навіть пишеться машинами. Машинове письмо на машиновім папері, машиновий склад, машиновий друк — ось річи, які для нас самозрозумілі. Але з умашинованням появляються й хиби: зникає точність та солідність ручної праці, особливо терпить трівкість.

На закінчення треба додати, що особливо

придалася книгарству хемія, та світливство (фотографія). Літографію (відтиск із вигладженого каменя) винайшов Альойз Зенефельдер і то, як багато річей на світі, випадково. Літографія дає гравюри, рисунки крейдою, кольоровий друк, автограф і віддрук. Світливство принесло ще нові способи відбивання. Замість деревляних прас уживається залізних, з яких твориться поспішна праса. Тепер маємо так багато ріжних способів відбивання (репродукцій), що на їх обговорення треба окремого відчitu. Теперішній олівець не має нічого спільногого з оловом. Його передтечою був римський рисець (*Stilus*) яким писано по воскованій табличці, пізніше тягнено лінії олівяним писальцем, аж у XVI. ст. найдено в Англії в графстві Кумберленд поклади графіту, з якого вироблювалося писальце, але аж при кінці XVIII. ст. почали вироблювати тоненькі штабки з графіту і глини та обкладати їх деревляними прутиками. Наше стальне перо — молодше від графітця. Рівнож у XVIII. ст. почали будувати перші машини до писання, однаке перші практичні машини випустили Ремінгтон і Йост. Машини до писання неймовірно скоро поширилися, особливо в Америці, а звідти перейшли до Європи. Тепер нема бюра, деб не було машини до писання. Добра машина уможливлює від 3—4 разів скорше писання, як рукою, дозволяє відбивати рівночасно 2—5 копій і письмо її все виразне, що не завсіди можна сказати про рукопис.

ПАПІРУС.

За Г. ВАГНЕРОМ переказав М. ЧЕРКАВСЬКИЙ.

Найславнішою ростиною в давнину був папірус в Єгипті. Коли давні люди робили перелік усіх ростин, то завсіди на першому місці поміщали папірус.

Папірус садили й розводили в багатьох на воду місцях — болотах, мочарах. Він прикрашував береги озер, які окруженні були пірамідами, храмами, сфинксами й обелісками¹). Там часто проходжала священна птиця ібіс і жерці щодня проходили поуз нього. Папірус зосібна веселив їх очі, бо на ньому жерці писали письмо єгипетської мудrosti. Але перше, ніж він робився гідним, щоб на ньому писати, його треба було багато обробляти.

Трьохгрянне стебло папіруса вище за чоловіка і на його версі ціла китиця довгого листя й багато китягів квіток. Коли папірус виростав, його зрізували коло самого пня, корінці йшли на їжу, як овочі, а гилясті головки відрізувалися й кидалися. Потім стебло розрізувалося вздовж і з нього здіймалася лупина. Стебло папірусу складається з великого числа кожушків, від 20 до 24, які облягають один одного так, що здійнявши ці кожушки,

¹) Піраміди, сфинкси і обеліски, це ріжні камяні будівлі зроблені давніми єгиптянами. Пірамідами звалися гробниці єгипетських королів: зверху вони подібні на високу камяну гору з гострим верхом, внизу пороблені сходи. Сфинкси звалися зроблені з каменя величезні небувалі звірі з левячим тлом і жіночою головою. Обеліски звалися високі стовпи з гострим вершком, витесані з каменю; вони ставилися при вході до храму.

Папірус.

матимемо вузькі пасочки, немов стъожки, довжиною на зріст людини. Таких пасочек брали по дві пари, склеювали їх, висушували й опісля вигладжували приладами з слонової кости. Той кожушок, який міститься глибше — тонший і ніжніший. Потім пасочки склеювалися один із другим в довжину скільки треба було. Це й був тодішній папір.

Коли стъожки папірусу списувалося, їх звивали й ховали в скриньки, а зверху чіпляли запи-

Над берегом Нілю. З заду видно стрункі, високі пальми, а з переду у стіні великої статуї фараона, папіруси. Коло папірусів три святі птахи „ібіси“.

сочку з викладом змісту рукопису. В книгозбірнях ці звої лежали на полицях один коло другого. Найважніші звої ховали в камінні горшки і щільно їх там закривали, щоб не пройшло повітря. Таким робом збереглося дуже багато давніх звоїв папірусів.

Коли місто Помпея в Італії було засипане попелом вулькану Везувія, перелякані мешканці цього міста втекли й покинули свої рукописи в книгоzbірнях у камяних глечиках. Коли було відкопане це поховане місто, то було також знайдено, хоч уже погорілі й звуглілі, папірусні звої, але вони

проте настільки збереглися, що їх усеж таки вдається прочитати. Найкраще збереглися ті звої, які були добуті з домовин египетських мумій¹). Збереглися також рукописи, написані ще перед народженням Мойсея. Навіть той кошичок, в який мати поклала Мойсея, мабуть був зроблений із папірусу. В Абісинії ще й досі роблять з акації та папірусу човни, що зовсім не пропускають води.

В Європі папірус тепер цілком замінено папером із ганчірок та дерева. Обробка папірусу припинилася і кущаки його лишилися тільки в серединній Африці, по берегах озера Чад і ріжних внутрішніх ріках. Тут він зеленіє в сусістві крокодилів і товстошкірих гіпопотамів, де крім них ніхто його не турбує. Вільно колихаються тут його стеблини під гарячим промінням сонця, оточені ріжнобарвними повійними ростинами, очеретом і рижком, а коло папірусу по широких листках водяних лілей-лотосів ходять гарні пташки. Ніякий жрець не візьме тепер його листків, щоб записати на них яку небудь египетську мудрість. Тільки величезний звір носоріг чи гіпопотам зриває собі на обід його соковите стебло.

Гущавини папірусів над берегом озера Чад.

¹) Муміями звалися в давньому Єгипті тіла небіщників, яких Єгиптяни так заготовляли, щоб вони не псувалися. Для того в середину їх клали ріжні приправи, потім обмотували в шолотно і клали в домовини. Деякі з них мумій пролежали тисячі літ і збереглися до наших часів.

З БРАЗИЛІЙСЬКОГО ПОБУТУ.

Написав А. КАР – СЬКІЙ.

Кожний народ, ба навіть кожне племя народу, живе своїм життям, відмінним від життя інших народів. Це життя залежить перш за все від положення й будови тієї країни, в якій мешкає даний народ. Народ, що живе на урожайних низинах мусить жити цілком інакше, як той, що живе в горах, котрій живе на степах, мусить жити інакше, як той, що живе над морем. Народи в північних, підбігунових країнах мусять знова уладити своє життя цілком відмінно від тих, що замешкують області з лагідним або горячим підсонням.

Однаке життя-буття народів залежить також в значній мірі від їхньої расовості. Як між усіми живинами природи, так і поміж людьми, які заселяють поверхню землі, є ріжні породи, ріжні раси, які ріжняться від себе не лише виглядом і будовою тіла, але також і особливими питоменними прикметами душі. Інша вдача є у Европейців, а цілком інша у азійських Китаїців, або у африканських Муринз, так само й Українці мають цілком інакшу вдачу як Москали, Поляки, або Німці.

Життя-буття даного народу залежить також дуже і від його політичних обставин. Самі гаразд знаємо, що той самий народ цілком інакше живе у своїй власній державі, як в неволі, поробощений лютим, безсердечним переможцем.

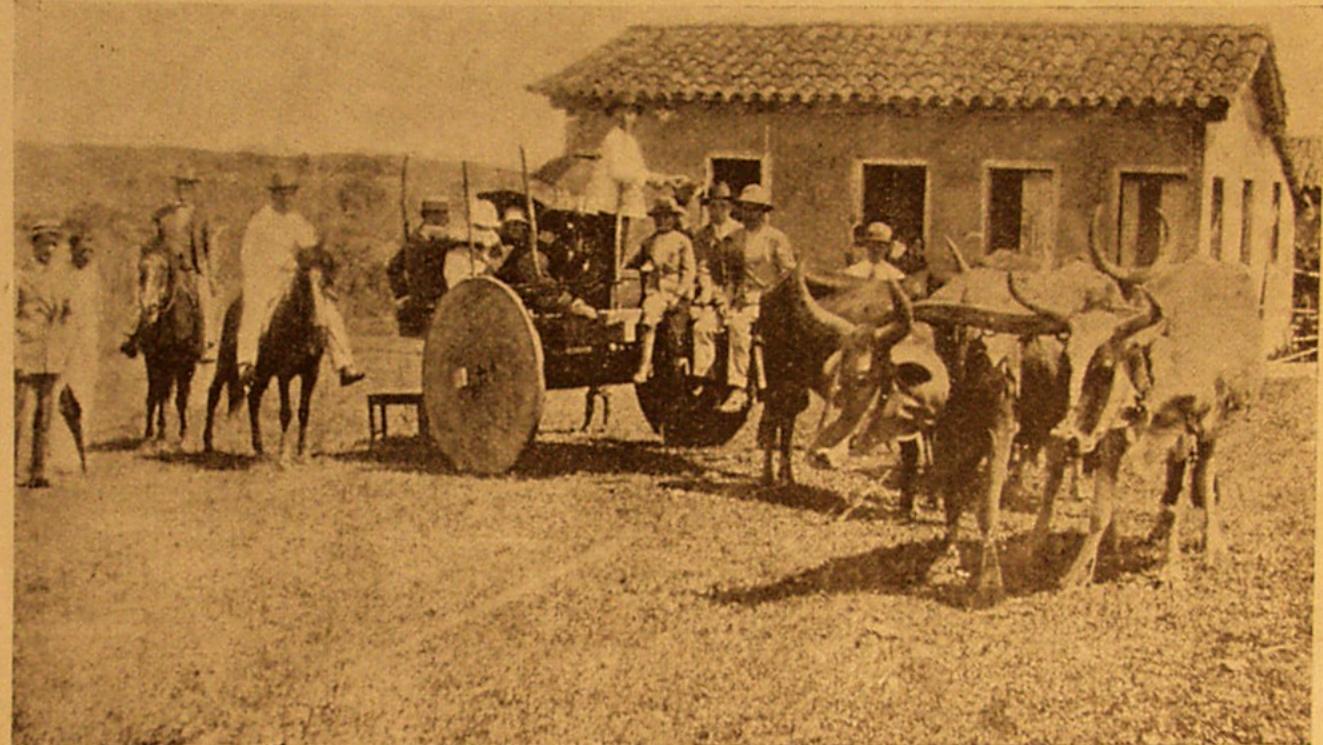
Дуже важний вплив на життя-буття народів має також освіта й загалом те, що називаємо „культурою“ і „лівілізацією“. Ось так, приміром, Японці у протягу останніх 50 літ цілком змінили своє життя на європейський лад, а тепер „європейзується“ Туреччина.

Ось так життя-буття народів залежить, як бачимо, від ріжних чинників, а головно від положення й будови країни, від расових прикмет, від політичних обставин і від ступня освіти. Тому то й побут ріжних народів у ріжних краях дуже ріжнородний.

Якогось загально окресленого типу бразилійського побуту не існує, як не існує й викінченої бразилійської нації, що малаб уже певні усталені питомі ознаки. Людський зліпок, що вважає себе за бразилійську націю, в дійсності становить мішанину Португалець, Еспанців, Італійців, Французів, Німців і багатьох інших європейських націй з одного боку і Негрів та місцевих Індійців, що — до речі сказавши — мають цілком монгольський тип, з другого боку. Зліпок цей і досі знаходиться в стані ферментації. Ясна річ, що з кожною новою хвилою сучасної еміграції в тутешній квасильний процес вливаються все нові й нові етнічні елементи, як от: Литовці, бесарабські Українці, Жиди, Москали (бувші вояки Денікіна і Врангеля), Латиші, ав-

стрійські Німці, Японці, Китайці, то що. Що за тим з того всього вийде в кінцевому висліді — годі передбачити.

Але всеж таки існують уже певні питомі риси побуту, що тримаються не тільки тубільців, але дуже хутко опановують і нових найкультурніших емігрантів. До них належить перш усього спосіб прилагоджування їжи, її споживання, будова помешкань, стосунок до звіринного і ростинного світу, товариське, суспільне й політичне життя, способи управи землі, праця в ремеслах і т. і. Отож, їдять тут денно два обіди: один в полуздні і другий по заході сонця. Між цими двома обідами відбуваються всякі дрібні перекуски, як от кава з хлібом*),

Вози уживані в центральній і північній Бразилії.

печена солодка картопля, якісь овочі, шматок м'яса, напитки і т. і. При згаданих обідах, як хліб в Європі, так тут обовязково повинен бути варений риж і кольорова, переважно чорна, фасоля, далі якась зупа, м'ясо, городовина і т. і.; бідота живиться переважно чорною фасолею, кукурудзою, солодкою картоплею і т. і. дешевими продуктами.

Тутешні помешкання в усіх шарах населення знають печі лише у пекарнях і подвір'ях, під голим небом, для випікання хліба; плити існують у кухнях для приготовлення їжи (в халупах бідоти їжа приготовляється на огнищі посередині халупи або просто на дворі); печі для огрівання помешкання нема навіть у холодніших місцевостях, хоча в деяких місцях на півдні Бразилії в травні, червні і липні морози доходять до 3—6 ступнів. Ця відсутність опалювання помешкань причиняється до поширення всякого роду простуд, особливо серед дітей і старих людей. На запит звернений до наших українських кольоністів: чому вони не будуєть своїх хат на європейський лад, почуете звичайно відповідь: „Ta це ж теплий край“.

*) Хліб місцеве населення почало вживати розмірно недавно. Це вже вплив Европейців.

Всі тутешні мешканальні доми вражають своєю кількістю кімнаток, що як правило дуже малі, тісні. В кожному домі обов'язково мусить бути вітальня, в якій скучене все те, що господарі мають найкращого: гардини, претенціозні меблі, також самі претенціозні, але дешеві і без смаку картини, великі портрети голови дому і його дружини, фотографії домашніх і знайомих, образи святих, дешеві статуетки, звірячі шкіри, опудала птиць, вазони і т. і.

Решта кімнат обставлені, як попадеться.

На цій зимі ми маємо один фрагмент традиційного свята св. Івана. Під час свята палять огні, співають пісні, танцюють, тощо. При вогні печуть овочі, городовину й тут же її поїдають.

З ростинного й звіринного світу деякою опікою користуються лише овочеві дерева та домашні звірят; рештаж звірини й ростин безпощадно винищується, коли треба й не треба. Деякі із звірят, що поїдають мурашок, тадюк і т. і., користуються писаною опікою тутешніх законів, але в життю при тутешніх порядках ця опіка не в стані охоронити їх перед загином. Ростинний світ не має навіть і такої писаної охорони. Тут багато всяких лічничих трав, властивості яких найкраще знають т. зв. тутешні курандейри (знахорі). Між нашими колоністами склалася навіть потоворка: „Як зілля, то й лікарство, як крок, то й хороба“.

Підставою тутешнього товариського життя є т. зв. фази*), що відбуваються вдень, і балі, що справляються вночі. На них і на других бавляться всі: старі, молоді й діти. Головним елементом усіх цих забав є танці й показування себе. Щоб бліснути перед другими, привабити до себе загальну увагу, люди ні перед чим не зупиняються. Наслідки

такого загального стремління відчуває перш усього кишень, але часто й... шкіра, а то й саме життя, коли діло дійде до боротьби за жінку. На цих слабих струнах грають упорядчики ріжних доброчинних льотерій, на яких дорогі й вартісні речі часто йдуть за безцінь, а якась безвартісна квіточка, що росте десь тут же в городі, наганяється на десятки й сотні мільрейсів. Для цього потрібно тільки, щоб ту квіточку захотіла мати якась жінка, за якою увихається кількох амантів. Увесь стан такої сцени

полягає в тому, що заангажовані аманди, почерзі, мусять з конфузом залишити торг за квіточку, аж заки не зістанеться двох конкурентів і тут то й є кульмінаційний пункт дії, до якої зі спертим віддихом приглядаються всі присутні... Переможцеві, що з видом англійського льорда міліонера кидає на тацю банкноти, бере квіточку і вручає її своїй дамі серця, присутні влаштовують овацию — він і його дама — герой і герояня забави. Переможений конкурент скрігоче зубами і при першій лішній нагоді мститься. Помста часто буває крівавою. В рух пускаються револьвери, ножі, залізні накулачники. Всі ці предмети разом, або один з них, мусить мати і має кожний шануючий себе Бразилєць, не виключаючи підлітків і старих дідів, що вже дихають на ладан.

Коли ми вже при забавах, не від речі буде почати дещо даних про бразилійські карнавали, що в життю Бразилії відиграють неабияку роль. Перш усього карнавал святкується тут усіма верствами суспільства і в усій країні, навіть у найглуших її закутках. У великих же містах це свято досягає найвищого свого напруження. Триває воно без перерви три дні. Участь беруть у ньому всі, почавши від президента Республіки і міністрів і скінчivши на останньому бідакові. Кожний старається як найкраще забавитися, блиснути, наробити купу ріжних збитків, інтриг, одягнути у якусь надзвичайну фантазію (маскарадовий костюм), стати учасником якогось найбільш помпезного корео (декорований віз, автомобіль, компанія одягнених у фантастичні однострої масок і т. і., похід того всього по вулицях міста так само зветься корео) і т. і. Для виготовлення того всього (декорацій для корео, маскарадових костюмів, серпантинів, конфетті і т. і. паперових дурниць, для виготовлення пахучого етеру (ланса-перфуми), фавверків існують цілі фабрики, що працюють над цими предметами цілий рік. Часто-густо трапляються вибухи згаданих етерових і фогетових фабрик.

*) Публична гулянка з музикою, льотеріями, буфетами, фавверками, перегонами і т. і.

Багато людей збиває цілий рік кожну копійчину, щоб потім призбираний гріш пустити в один-дні карнавалу.

Великі міста на всіх вулицях і площах битком набиті шалюючою юрбою, яка кричить, скаче, свище, розливає налево й направо згадані ланса-перфуми, розкидає паперову січку, конфетті і т. і.

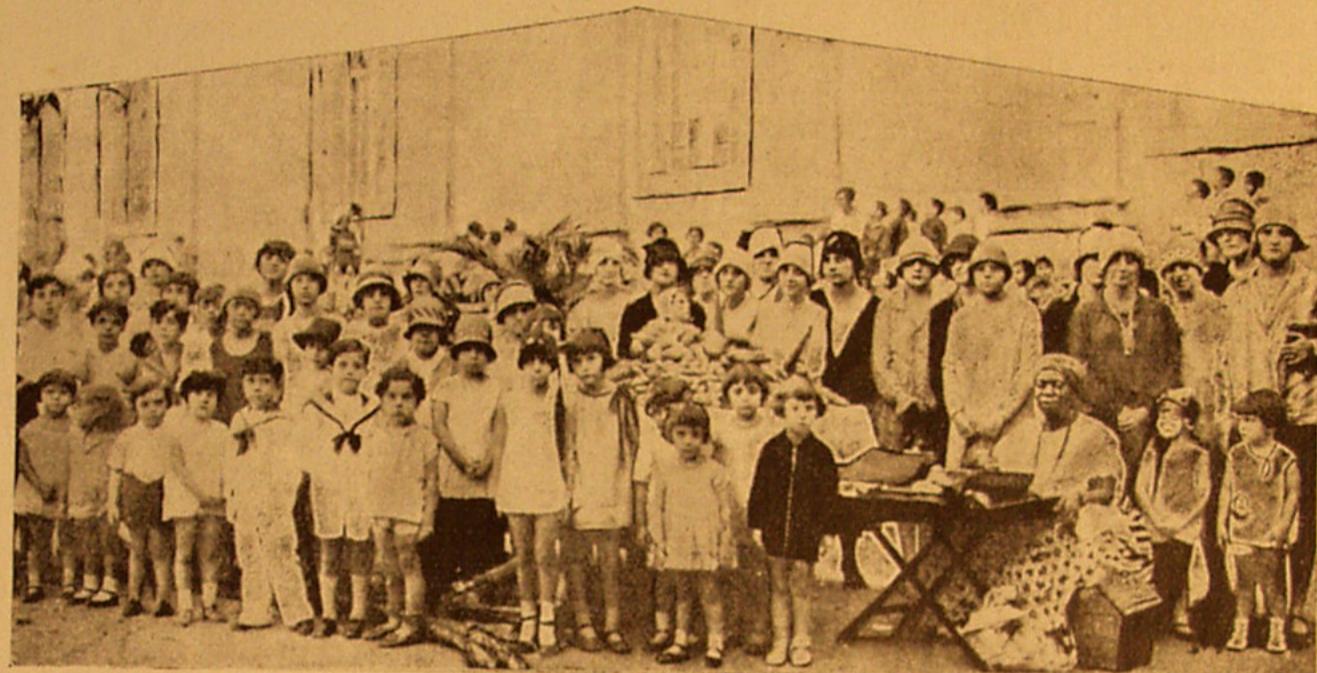
Всі учасники карнавалових забав говорять одно одному „ти“. Несчисленні інтриги карнавалових донжуанів часто-густо кінчаться для них крівавими розправами; жінки гублять своїх чоловіків, чоловіки жінок, батьки дітей, а всі разом не ночують в своїх домах, які лишаються замкнутими.

В цьому русі і гармідері власне і полягає увесь смак тутешніх карнавалів. Розваг розумових, як театр, музика, популярні наукові виклади і т. і. тутешня публіка не любить. Цирки, бої шівнів, биків, перегони, футбольні змагання і кіно — це найулюблініше живло тієї публіки.

У політичному житті Бразилії верховодять великі землевласники. Діяльними співучасниками помічного характеру є вищі військові, високі урядовці і рідесенька збройлійщена торговельно-про-

Хронічні революції, що їх розпочинають ті чи інші завзятіші члени опозиції, завсіди кінчаються для них більшою або меншою поразкою.

Репресії, що спадають на переможених, інколи бувають дуже жорсткі й спадають не тільки на самих учасників даної революції, але й на всіх їх пристільниках, союзників і т. і. Окрім згаданих партій

Друга знимка з свята св. Івана в столиці Бразилії, Ріо де Жанейро в 1928 р.

ніяких інших у країні не існує. Естронжейри (чужинці), що живуть тут своїм окремим життям (поки не засимілюються), в згаданих боротьбах участі не приймають, бо то завсіди для них марно кінчиться.

* * *

Управа землі подібна до європейської тільки в городах, овочевих садах і виноградниках; для всіх інших ростив земля зовсім не управляється. Робляться згадані вгорі „роси“, а потім на зарищах сіється або садиться те чи інше насіння і на тому кінець. Хопта, яка з'являється, виполюється. Центральні і південні землі родять два рази до року, південні — раз: городина в усій Бразилії родить цілісний рік.

Від усіх ремісничих виробів тут вимагається більш усього зовнішнього бліску, моди (кантиків, рантиків, узорів і т. п.). Про стиль, артистичний смак, вибагливу простоту знають лише найбагатші і найбільше освічені верстви суспільства. Шевство, кравец-

Загальне корео в малому містечку. (Порт Уніон.)

мислова кляса. Цей конгломерат і править країною. Очевидчаки, що при тому завсіди лишається певна кількість людей зі згаданих шарів населення, яких чимось скривдила істнуюча влада. Ці люди єтворять т. зв. опозиційну партію. Отже істнує дві партії: урядова й опозиційна. Опозиція майже ніколи не зростає настільки, щоб могла захопити владу.

тво, моднярство, сідлярство, голярство, друкарство і столярство тут не уступають своїм європейським побратимам, але цукорництво, ковбасне діло, майярський фах, фотографічне діло, палітурництво — марні. Та й ті, що є, істнують лише по більших містах.

Міста Бразилії.

Найбільші міста Бразилії — це: Ріо де Жанейро (столиця республіки), Сан Паольо, Порто Алегре, Бельо Гоюн, Багія, Пернамбуко і Куритиба. Для європейської робітничої еміграції мають значення лише С. Паольо, Порто Алегре і Куритиба. Решта згаданих великих міст із за самих кліматичних умовин для Європейців не надається. Ріо маз найкращу і найдогдіншу в світі морську затоку, тут містяться всі центральні державні установи, уряди і т. и. Централі банків, акційних спілок, видавництв популярної літератури і т. и. теж знаходяться в Ріо. Кожного чужинця вражає в цій столиці Бразилії величезна кількість шикарних кокот

Велике тягарове авто, яке прибрано на свято карнавалу. В часі загального корео в м. Монтевідео здобуло першу нагороду.

і... грошей, що цілими стосами вигляді долярових і інших високих валют лежать на вітринах тутешніх банків і міняльних контор. Іншою вражаючою річю — є маса крамниць на центральних вулицях з предметами роскоші. Тутешні ювеліри займають мабуть перше місце в світі щодо кількості великих перл, брилянтів і інших дорогоцінностей. Все це натурально коштує моторонно великі ціни.

Ці риси Ріо (кокоти, гроші й роскіш) властиві й для міста Порто Алегре (Веселий Порт). Ні до першого, ні до другого з них неподібне міліонове місто, що знаходиться в центрі Бразилії і зветься Сан Паольо. Тому, що це місто вповні надається для Європейців, а також тому, що воно є найбільшим торговельно-промисловим центром не тільки для Бразилії, але для всього південно-американського суходолу, я примушений зупинити над ним увагу читача дещо довше.

Сучасне С. Паольо припинило свій ріст у ширину, воно жene вигляді т. зв. хмародрапів угору.

Санпаольські хмародери ростуть як гриби після дощу. Покищо небошкраби ті будують по 16—20 поверхів. Термін будови 3—4 місяці. Праця біля них іде без перерви вдень і вночі. Платня робітників вища, ніж при інших будівельних роботах. Взагалі в державі Сан Паольо, виключаючи особливі умови праці на деяких плянтаціях кави, робітники отримують найвищу заробітню платню. Не зважаючи

на сучасну загально-бразилійську крізу, як держава Сан Паольо, так і саме місто — столиця тої держави — провадять величезні інвестиційні роботи: будують нові шосейні і залізничні дороги, канали, доми, хмародери і т. і. Система виплати за працю погодинна: висота цих годинних платежів дуже ріжноманітна: все залежить від кваліфікацій, від пори, в яку виконується праця, від умов, що робляться між робітником і працедавцем і т. і. І так, простий чорнороб отримує за годину 600—800 мільрейсів, кваліфікований робітник 1.500 мільр. (2 долари), майстер 2—3 дол. і т. д. Вночі і в свята, а також у надобовязкові години (обовязковий робочий день 10 годин), платня збільшується на 50—100 проц.

Саме місто Сан Паольо досить розкинене і густо населене, але не перенаселене. В кожній частині міста можна знайти льокаль для помешкання; для промислових підприємств трудніше, а в центрі, то лише давши відступного в кілька десять, а то й кілька сот тисяч мільрейсів. Ціни на промислові льокалі казкові — десятки і сотні мільрейсів у місяць. І тому кожний найменший закуток на фронтах центральних вулиць використовується до останньої межі. Ні один метр терену не залишається без ужитку.

Рух на вулицях осягає свого найбільшого напруження вечорами після замкнення крамниць, контор, майстерень і т. і., коли з усіх цих закладів виливаються десятки тисяч службовців, ремісників і т. і. промислового люду. Трамваї, поїзди й автобуси розвозять те все в ріжні напрями міста й за місто, в найближчі підміські оселі, де більшість того люду має свої приватні помешкання. Комунікація трамваем тут коштує дуже дешево — 200 райсів за курс. Жадних білетів і контролі на трамваї не існує; пасажир платить 200 райсів і їде скільки хоче, але в одну сторону. Для управильнення вуличного руху всюди на рогах вулиць побудовані електричні сигнализатори, що подають свої сигнали дзвінками й червоним та зеленим світлом. Сигналізують усюди поліцянти. Взагалі поліція в Сан Паольо назовні прекрасно презентується; помітна розумна дисципліна, певність і вишколення рухів, зрівноваженість і спокійний тон у поводженню з пубlicoю. Коли ж до того додати ще солідний темносиній однострій, високий і органдний згорт санпаольського поліція, то мається враження, що перед вами поліція якоїсь першорядної європейської столиці.

* * *

Наскільки в Ріо багато чорних, настільки в Сан Паольо їх мало. Крім т. зв. справжніх Бразилійців у Сан Паольо перше місце займають Італійці, по них Сирійці, далі Німці, Жиди, Французи, Англійці, Японці, Москалі і нареченні одробинка інших народів, серед яких є певна крапля і наших земляків. Більшість із них земляків — чорноробочі, що працюють у підсанпаольських фабриках, майстернях, на будівлях і т. і. В самому Сан Паольо наших людей обмаль і очевидчаки якоїсь помітнішої ролі в громадському життю вони відограти не можуть.

Усі згадані вгорі численніші національності, що живуть у Сан Паольо мають свою щоденну пресу, клуби, банки, промисловців, ремісників, свої церкви, театри, хори, спортивні товариства і т. і. Деяко з того час і московська еміграція („Союз русских

офицерів", церковний хор, трохи промисловців і кількох представників т. зв. вільних професій). Російська православна парохія в Сан Паольо в останні часи спровадила собі з Естонії православного священика, який що неділі в тутешній сирійській православній церкві відправляє після сирійської служби свою православну службу, треби, виголошує патріотичні проповіді на тему відродження єдиної неділімої і т. і. Роботи той батюшка має по вуха.

Головна маса російської і української санпольської еміграції, це бувши військові з армії Врангеля і найновіша селянська еміграція з Бесарабії і Волині. Згадані бесарабці, волиняни і переважаюча більшість врангелівців перебиваються виключно поденною і всілякою іншою чорною працею при будовах. Менша, або краще сказати, дуже мала частина з них мав сталі заробітки на деяких тутешніх фабриках, майстернях і т. і. Найбільші скучення наших фабричних українських робітників знаходяться на віддалі 20—30 хвилин їзди поїздом від Сан Паольо на двох стаціях, що лежать у протилежних сторонах від міста.

Авторові цього допису вдалося скликати збори для інформаційного звіту про сучасний стан української визвольної боротьби.

Збори відбувалися біля ст. През. Альтіно в будеміні (щось посереднє між шинком і споживчою крамницею) одного російського вірменіна п. С. Б. Людей зібралося коло 25—30. Третина з них була добре підпившою. Склад: б. вояки армії Врангеля і бесарабці, ні одного галичанина, яких взагалі в Сан Паольо мало. Після реферату вивязалася оживлена дискусія, в якій узяв участь і один єдинонеділімець п. Н. З великим запалом і патосом виголосив згаданий пан свою промову про „матушку Россію і про обезумівших детей ся, которое далее здесь на чужине раздірают на часті ся святое тепло“. Закінчив свою промову той пан тим, що почав доказувати відсутність історичних ріжниць між Українцями і Москальми. Один дядько, що слухав тих доказів, бовкнув: „Так, ріжниць нема — і то люде і то люде, але Москалі панують на Україні, а не Українці на Московщині“...

Другий перервав: „Ну, це вже ім не довго лишилось... Ось якби тільки нова війна стала... Хутко приде кінець їх Расеї...“ Московський промовець побачив, що нічого не втне, й забрався хутенько, ні з ким не прощаючися.

— Ач, як розібрало, навіть „бувайте здорові“ не сказав. Довго ще говорилося про те, про це, але спроба заложити якийсь гурток Українців, хочби читальній, не вдалася.

* * *

Між С. Паольом і Порто Алегро находитесь столиця величезної, але бідої держави Парана—Куритиба. Нічим особливим вона не відзначається, тільки хіба тим, що в ній мають величезний вплив католицькі священики на чолі зі своїм єпископом. Більшість тутешніх т. зв. колежій (щось подібне до гімназій з бурсами), ріжні забудовання церков, монастирів, а надто величезні простори земель — все те уявляє кольosalний маєток, який належить до католицького духовенства. Для новоприбуваючої еміграції Куритиба не має великого значення, як рівно ж зникаюче значення мають і всі інші маленькі бразилійські містечка. Всі вони ма-

ють електрику, готелі, так сяк бруковані вулиці, чепурні й претензійні будинки, крамниці з усечиною, але не мають фабрик, майстерень і ріжних інших уряджень, в яких би емігрант міг здобути працю. Це дас С. Паольо.

Праця на плянтаціях кави.

Каву продукують великі акційні спілки, великі фазандери й дрібні продуенти. Всі вони потрібують багато рільних робітників для оброблення своїх кафезалів і мають — кожне окрема — свою систему в стосунках з робітництвом. Найсолідніше поводиться з робітниками великі чужовемні акційні спілки; найгірше дрібні продуенти кави. Найважнішим заробітком для кавових робітників — це продаж продуктів із своїх власних господарств, які во-

Карнавалова забава в нічному льокалі якогось клубу.

ни мають право і змогу провадити на перемежках між рядами кавових дерев. Звичайно робітники тими продуктами (кукурудза, картопля і т. і.) виготовують дрібну худобу (свині, кози і т. і.) і домашню птицю, яку й спродають до найближчих міст по риночних цінах. Отсі то гроші, здобуті від продажі худоби, птиці, яєць, піря і т. і., а також окрема платня за кожний мішок готової до продажі кави й творять чистий заробіток кавового робітника. Мені довелося розмовляти з одним Німцем, що переїджав із Сан Паольо до держави Ріо Гранде де Сул. Ось його оповідання про себе: „До Бразилії приїхав у середині 1926 р., маю пятеро дітей і жінку. Мені 41 років, а найменший дівчинці 8 років. За якийсь тиждень по приїзді до Бразилії в Сантосі ми розпочали працювати на фазенді Санта Олімпія, ест. Ганаан, лінія Могаана, естадо Сан Паольо. Згадана фазенда і цілий ряд інших належить до англійської акційної спілки, яка з робітниками поводиться зовсім совісно. Першого півроку — рік було дуже тяжко, але останнє півріччя, коли в мене почався випродаж худоби, яєць, птиці та до того ще й платня за віддані до управи фазенди міхи готової кави, стало легше. Згаданий піврік я зібрав усіх грошей біля 15.000 мільр. (біля 2000 доларів). Тепер я залишив працю на фазенді і, як бачите, переїжджаю до Ріо Гранде де Сул, де наш уряд закупиз великі терени землі для німецької колонізації. Землі ті вже розпарцелювані на ділянки по 4—6 і т. д. алькейрів і роздаються на довготермінові сплати, при чому перші два роки колоністи нічого не платять, на третій рік платять по 100 дол. від алькейра, а пізніше вже щорічно сплачують решту своїх довгів. На бажання колоніста німецький уряд видає довготермінові позички натуралями (господарські приладдя, будівельний матеріал і т. і.).“

Але я приторгував уже собі готову маленьку фазенду, половину за неї заплачу тепер, а решту ратами".

Такі самі наслідки дас праця рільничого робітника й на інших порядних фазендах. Цілком інакше стоїть діло на фазендах колишніх рабовласників. Кожний такий б. рабовласник-фазендер має до своєї розпорядимости цілу маленьку армію узброєних дозорців над робітниками, далі — спеціальну систему стосунків з ними, шпіонажу і т. і.

Основний зміст того всього полягає ось у чому: новому емігрантові-робітникові і його родині фазендер видає зі своєї крамниці харч, господарське знаряддя, худобу, птицю, помешкання і т. і. і натуально за все рахує на 50 до 100 й більше проц. дорожче середньої риночної ціни. Поруч з цим високим рахунком за предмети споживання, інвентаря і т. і. йде й рахунок, звичайно дуже низький, за-

Президент Сан Павльо, Жуліо Престес (+) і його секретарі та адютанти.

робітної платні. Коли сума довгу робітника дійде до 100 проц. понад суму зароблених грошей, то тоді йому раптом припиняється видача яких би то не було продуктів. Повстає конфлікт. Жертва намагається втікати, її ловлять (утекти майже неможливо), бути, інколи вбивають... З часу виявлення надвишки кредиту над заробітною платнею починається неволя робітника у фазендаря. Однокім порятунком — викуп, тобто заплатити з власної кишені ріжницю між зарбленими грішми і сумою кредиту і втікати, але треба мати папір від фазендаря, що він жадних претенсій до робітника більше не має. Це обовязково треба робити, бо може статися нова халепа: і викуп пропаде і волі робітник не отримає, бо влада, коли зявляється якийсь спірний момент між фазендером або взагалі тубільцем і чужинцем, завсіди стає на боці першого.

Це неписаний, але сталій і вічний закон бразилійського ладу. Ділає той закон у всій Бразилії.

З наведеної читач може второпати і причину тих дуже заплутаних відомостей про Бразилію, що кружляють у світі і які одна другу збивають.

Згаданий Німець безперечно благословляє і благословлятиме Бразилію, яка за два роки праці зробила з нього маленького поміщика тоді, як кожна жертва неволі проклинатиме Бразилію і Бразилійців.

В Бразилії взагалі, а на роботі при каві зокрема, надто людина одинока нічого не вдіє. Лише спілка — хай найменша, хай з двох-трьох людей — може заробити сякій-такій тріш.

Найліпше заробляють на плянтаціях кави родини з великою кількістю дітвори. І ось чому: кавове дерево — щось ніби дерево наших ліскових оріхів. При зборі кави, яка обростає в виді малесеньких мягких горішків усі віти кавових кущів, треба лазити на грубші віти і обшиворгувати зерна з галузок, не ламаючи їх при тому. Для дорослої людини це й трудно й незручно і продуктивність цієї праці на половину менша від подібної праці дитини. Для дитини це й легко і дуже вигідно. І тому то діти для родини кавового робітника не прокляття, як то звичайно буває в життю робітника, а справжнє благословенство, що в перекладі на мову грошей дас сотні й тисячі мільрейсів. Багато сучасних қавових міліонерів — власників величезних кавових плянтацій — починали свою карієру саме з ролі кавового робітника.

Але й тут між тими міліонерами Українців ані одного. Лише в останнім часі п. П. Кармаліцький устиг допомогти кільком десяткам тутешніх українських родин набути трохи кавової землі й оселити їх там. Майже всі вони засадили вже потрохи кави. Але про це на іншому місці.

Зі згаданого вгорі про умови праці само з себе виринав питання: Щож робити, щоб уникнути страхіть неволі й попасті на роботу нормальну?

Перше: виїзжаючи до Бразилії (та й чи до Бразилії тільки) запастися адресами знайомих людей, що вже давніше тут оселилися; коли нема знайомих, то дістати адреси тутешніх т. зв. громадських організацій тієї національності, до якої належить даний емігрант.

Друге: ще в дома, як тільки повстане рішення їхати сюди, вчитися португальської мови. Але тут на перешкоді стоїть відсутність самоуків і знавців цієї мови на всіх українських землях. На французькій, англійській та німецькій такі самоучки є; на славянській — лише в останніх часах тутешні Поляки видали поганеньку граматику і словничок, що має 10.000—12.000 слів; Москаді з С. Паольо видали російсько-португальський словничок, що має при собі граматику і словник. Щоб дістати польський підручник, треба вислати два американських долари на таку адресу: Redaceo „Lud“ Curitiba, Brasil; російський словник, за 1 долар, можна купити в одному санпаольському українському еміграційно-кльонізаційному бюро. Ось його адреса: Sociedade de Imigracao e Colonizacao no Brazil, av. Sao Joao, 4 and., Sala 23, S. Paolo, Brazil.

У згаданому бюро можна отримати безплатно на всіх славянських і всіх світових мовах всі необхідні для новоприбуваючих емігрантів поради, вказівки, інформації, адреси совісних власників кавових плянтацій і інших роботодавців, правні, транспортові й інші поради і т. і. Особливо корисно буде поміч того бюро для людей, які не мають у Бразилії жадних знайомих, родичів і т. і. Скільки пригадую, згадане бюро для українських емігрантів дає опуст із цін на корабельні білети.

Взагалі ж тут новоприбуваючим емігрантам треба бути дуже обережними з ріжного роду агентами для найму робітників, продажу земель, виміни грошей і т. і. т. д. Переважаюча більшість таких агентів — звичайні ощупти, що крім замаскованого злодійства нічого іншого не дають емігрантові.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В БЕЛЬГІЇ.

Написав О. БОЧКОВСЬКИЙ

Національні відносини в Бельгії повинні цікавити усіх, головно політиків та державних діячів. Зокрема пильно малиб придивлятися до історії національних взаємовідносин у сучасній Бельгії нові післявоєнного походження держави з ріжно-національним складом населення. Історичний приклад Бельгії яскраво показує, як безсилою в спроба пануючого народу шляхом ріжного роду державно-адміністраційних розпорядків та махінацій знищити, чи бодай на довший час загальмувати визвольні прямування поневоленого народу, такби мовити, нижчої культурної ранги.

На жаль, аж до недавнього часу широке громадянство мало було знайоме з фактичними національними відносинами у Бельгії. Думалося загально, що Бельгія це французька країна і як держава є однонаціонального типу. Але навіть ті, хто незле був поінформований про національну будову бельгійської держави і зінав отже, що її населення належить культурно і язиково до двох цілком ріжно-національних груп (романської та германської), все ж таки був певний, що на протязі столітнього історичного процесу питомі валлонські і флямандські національні елементи органічним шляхом перетворилися у новий національний тип, у *бельгійську націю* на зразок подібної швейцарської „нації“.

В славетнім „Листі до короля“ з 1912 р. Ж. Дестре, — відомого валлонського громадського і національного діяча — категорично заперечується ця романтично-поетична думка.

— „Hi — Sire — писав цей парламентський посол — нема бельгійської душі. Злиття Флямандців і Валлонів не є пожадане; але колибо воно љ було пожадане, треба ствердити, що воно не є можливе“. „Язикова границя лишилася нерухомою, характеризуючи вперту волю двох народів до незлиття“.

Отже бельгійська нація не існує і є лише відумкою. Натомість Бельгія з національного боку є країною заселеною двома народами, себто Валлонами романської культури і мови на півдні та Флямандцями — германської культури і мови — на півночі. Вони розмежовані виразним язиковим кордоном, котрий напротязі останніх 300 років лишився без зміни. Річ тим більше гідна уваги, що в данім разі йшли змагання між всесвітньою французькою мовою, котра є пануючою не лише серед валлонської частини Бельгії, але від століть мовою адміністративно-державною та мовою вищих шарів всього бельгійського населення взагалі. Тому Бельгія може бути доказом безвиглядності не тільки *примусового винародовлювання* т. з. „меншевартних“ під культурним оглядом народів на користь „вищих“ націй, але й очевидної безпідставності все ще популярної думки про природне уподібнення перших другими.

З огляду на мову Бельгія є двомовою державою, але тільки на папері. Французька й флямандська мови в урядуванні і адміністрації конституційно рівноправні. Всі закони, розпорядження, урядові публичні акти до найменших оповісток і топографічних назв, — все і скрізь по цілій Бельгії видається у двох мовах. З цією метою у бельгійськім уряді існує спеціальний відділ для перекладів. Ця обставина дуже дивує багатьох чужинців, що у Брюсселі, з флямандським населенням на периферії,

флямандська мова є на першім місці, а французька щойно під нею (напр. на назвах вулиць). Однаке Флямандці тільки теоретично є рівноправними, на ділі мусять крок за кроком, шляхом невпинної боротьби добиватися здійснення своїх конституційних прав. Найкращим доказом може бути все ще не-полагоджена справа *флямандського університету* у Генті.

Це явище може бути в значній мірі пояснене суспільно-господарським характером населення Бельгії. Флямандський елемент у Бельгії суспільно був історією здеградований, а економічно все ще є в занепаді. Флямандці це *нація-кріпак* у процесі свого визволення, а тому в будові і своєму складі ще не зовсім дорозвинена, бо вищі її шари в часі занепаду колишньої Фландрії винародовилися й поволі лише вертають на лоно свого зрадженого народу. Флямандці, як і ми Українці, мають чимало своїх „тоже Малоросів“. Згадати хоча славетного бельгійського письменника Метерлінка, що з панскою прицирливістю ставиться до національно-культурних прямувань власного народу. Пошо, мовляв, творити флямандську літературну мову, що завжди буде льокальню серед світових літератур, коли можна користуватися готовою й чудовою французькою мовою!

І дійсно більшість славетних бельгійських письменників флямандського походження пішла цим шляхом. Флямандський народ дав чимало Гоголів бельгійському письменству на французькій мові. Під цим оглядом процес національного підйому Флямандців йшов дуже млявим темпом, хоч культурно вони проробили справді величезну і незвичайно плянову та систематичну працю, щораз більше поглиблюючи зміст своєї визвольної боротьби та поширюючи рамці власного національного руху.

Вихідно й центральною точкою цього руху була боротьба за рідну мову під дуже вимовним гаслом: „Detaal is het gansch Volk“ (мова — це весь народ). Це було в середині минулого століття і ця доба флямандського руху звязана з т. зв. „язиковими та літературними конгресами“. Щойно в 1876 р. засновано в Генті Королівську Флямандську Академію; у 1891 р. повстало Флямандський Національний Союз, а в 1895 р. — Загальний Нідерландський Союз, як виразник *паннідерляндських* прямувань серед флямандського народу, що шукав природного захисту проти загрози культурної романізації у поширенню національного опертя щляхом культурного зближення з одноплеменниками, а отже у першу чергу — з сусідною Голландією!

Такий лише зверхній огляд флямандських національно-культурних організацій може бути непоганим провідником для пізнання історії флямандської боротьби за самоозначення власного народу, беручи під увагу, що кожноразове національне домагання причинялося до заложення відповідної національної установи чи організації. І так гостре *університетське питання* було предметом систематичних заходів спеціальної комісії. Справа просвітньої акції для широких мас переводилася окремими відповідними курсами (*De Hoogeschool-Uitbreidings*). Боротьба за націоналізацію адміністрації у флямандській частині Бельгії велася під боєвим

гастом: „In Vlaanderen vlaamsch“ (У Фландрії по фландрському).

Цікаво зазначити, що цей фландрський рух знайшов згодом своєрідний відгук також у *вальонській частині Бельгії* й спричинився до повстання національних прямувань серед Вальонів, до визначення їх національної відрубності супроти Французів. Були зроблені успішні заходи в напрямі виплекання вальонської літературної мови. Розвинулася чимала вальонська національна преса. Багато досягнуто в області наукового дослідження вальонської Бельгії під археологічним і фольклорним та історичним оглядом, для чого засновано понад 15 спеціальних наукових товариств та установ.

Від 1856 р. у Лежі існує „Товариство вальонської літератури“, а в 1892 р. почав виходити співільний журнал „Вальонія“, в якім національна вальонська думка обґрунтovується науково з різних боків, а передовсім у напрямі географічного визначення відрубности цієї частини Бельгії.

Слід піднести, що цей вальонський рух увесь час мав виразний антифландрський характер, зокрема у своїй новітній добі. Згодом він набував сильного політичного забарвлення. Яскравим проявом цього було заснування вальонського краєвого сойму у 1912 р. для оборони прав вальонського населення Бельгії.

Вальонський рух був під закидом політичного франкофільства так само, як фландрському закидувалося германофільство і навіть сепаратистичні прямування.

Напередодні світової війни національне питання у Бельгії не було полагоджене. Навпаки, воно було дуже загострене внаслідок не лише національної ворожнечі між Фландріями та Вальонами, але й з причини чисто політичних ріжниць між цими двома народами. Вальонія і Фландрія — це дві країни, які разом творять природну державну цілість, але з яких кожна має своє відрубне господарське обличчя: високопромислового типу є перша і аграрна і економічно підупала — друга. Це природно відбивається на політичній вдачі і світогляді населення кожної з цих двох частин Бельгії. Лібералізм і соціалізм, далі релігійна байдужість і вільноподумство характеризують Вальонів; натомість фландрський селянин по природі є консервативніший і головно завзято католицький. Він стоїть під закидом суспільної захланності, культурного назадництва і релігійного фанатизму. Розуміється, до цих закидів слід ставитися обережно й критично, пам'ятаючи, що від часів французької революції еманципаційні прямування недержавних народів завжди і скрізь пятнущіся представниками навіть демократії пануючих народів як політичний анархізм і культурне назадництво.

Світова війна спричинила до внутрішньодержавного замирення Бельгії. У цей час більшість Вальонів і Фландрів почувалися передовсім бельгійськими патріотами та з геройською самоповідячию боронили свою нещасну батьківщину від німецького наїзду. Лише незначний гурт новофландрських активістів далі провадив національну боротьбу під охороною Німців, прямуючи до повного відірвання своєї країни від Бельгії та до здобуття для неї державної самостійності.

Німці, які вже перед війною цікавилися фландрським рухом у Бельгії, віднеслися під час війни прихильно до новофландрського активізму, згуртованого довкола гентської організації: „Молода

Фландрія“, програма якої була виразно антифранцузька й антибельгійська, домагаючися політичної розлуки Фландрії і Вальонії та утворення самостійної фландрської держави у політичному союзі з Німеччиною. І німецький окупаційний уряд у Бельгії дійсно перевів низку основних реформ, що здійснювали головні національні домагання фландрського народу. Весною 1916 р. переведено повну фландрізацию гентського університету. В осені цього року почалося здійснення адміністративного поділу Бельгії на Фландрію та Вальонію, чого віддавна домагався радикальний напрям фландрської політики. Врешті 4. лютого 1917 р. скликано в Брюсселі фландрські національні збори, з яких вийшла тимчасова фландрська влада, визнана берлінським урядом, т. зв. Фландрська Рада. В літі 1917 р. фландрські активісти зорганізувалися в дуже радикальну партію фронтовиків, прихильники якої були у нововінній добі головними робітниками на полі здійснення фландрських національних домагань у сучасній Бельгії.

Побіда Антанти й повний розгром держав центрального блоку відразу зліквідували всі досягнення фландрського активізму з часу війни; головні представники цеї течії, оскільки їм не пощастило виїмігрувати з Бельгії, були суворо покарані під закидом національної і державної зради, переважно вироками смерті, а фактично, — і в дорозі помилування — досмертною вязницею.

Фландрська справа лишилася таким чином розятrenoю раною на тілі визволеної Бельгії. Правда, в інавгураційній промові короля з 22. листопада 1918 р. була урочисто приобіцяна повна рівноправність обох бельгійських народів, отже й цілковите заспокоєння основних фландрських національних домагань. Але, як добре відомо, є довгий шлях від святочних заяв до політичної дійсності буденого життя.

Бельгійська держава після війни переживала на цім ґрунті очевидну внутрішню крізу. Робилися спроби перемогти її ріжними традиційними заходами і рецептами; розуміється, безуспішно. Шукалися також і нові шляхи, які забезпечували б ґрунтовно її полагодження, по лінії фундаментальної перебудови державного типу Бельгії взагалі. Під цим оглядом дуже симптоматичними є предложення вальонського політичного діяча R. Colleye-я, в розвідці п. з.: „Ревізія бельгійської конституції на основах федералізму“. Автор констатує, що „Фландрія і Вальонія хочуть забезпечити розвиток своїх душ, свого генія, своєї цивілізації. Вони не хочуть бути опановані одною другою. Ось воля язно висловлена ними обома вже від багатьох років. Обі наші нації мають право на життя, свободу, щастя. Як-же, — шануючи це право, — уникнути тертя і уможливити тісне співробітництво цих двох народів в рамках бельгійської держави? — Тільки шляхом федерації, тобто перетворення Бельгії в „Обєднане Королівство Фландрії і Вальонії“. Задля цеї цілі малиб уконститууватися дві держави. Шляхом свого роду мирної революції Фландрія і Вальонія здобули кожна свою незалежність. Малиб свій парламент, свою конституцію, свою судову організацію. Ці дві держави вирішили потім*) обєднатися для оборони своїх спільних інтересів. Вони об'єднали конфедерацію, що малаб власну конституцію, свого шефа-короля, свій парламент — Сенат та Вищий Судовий Трибунал“.

Автор добре розуміє суттєвий зміст вальонсько-флямандського питання і тому є прихильником такого корінного його вирішення. „Вальонсько-флямандський конфлікт“, каже він, „не є лише звичайною суперечністю матеріальних інтересів. Це передусім конфлікт світоглядів, думок, культур“.

Трохи вище він таким робом характеризує цей національний антагонізм між обома згаданими бельгійськими країнами: „Вальонія воліє лишитися вальонською й французькою; Фландрія воліє лишитися фландрійською й нідерландською“. Ось чому пропонована ним федералізація бельгійської держави, як лише добровільного союзу цих двох країн — має заручити кожній із них повну дійсну самостійність.

Бельгія — перетворена по думці Колея — в об'єднане Королівство Фландрії й Вальонії — творила спілку двох самостійних держав, зовсім незалежних у своїх справах, компетенція котрих була обмежена лише конституційно щодо спільних справ, які торкаються існування цеї спілки, як цілості. Автор передбачує евентуальність, що одна з цих країн, або й обі — не захотять об'єднатися таким чином, тоді — для Вальонії, гадає він — лишається тільки один вихід: „об'єднання з Францією“.

Це погроза вальонського сепаратизму на адресу флямандського національного активізму. Вальони після війни починають відчувати загрозу майбутньої флямандської переваги. Їх положення дійсно гірше і буде щораз більше гіршати шляхом природним. Коли перед війною флямандсько-вальонський спір під числовим оглядом уявляється як відношення 4:3, то при швидкім зрості флямандського населення в порівнянні з вальонським — Вальонія стойть перед загрозою флямандської інвазії. А тоді Вальонія в розпуші звернеться до Франції і таким чином бельгійська справа стане питанням європейським.

Історично цікаво констатувати зміну роль під цим оглядом між Вальонами і Флямандцями. Був час, коли поневолені Флямандці у своїй боротьбі за національне самоозначення — ставили руба справу свого політичного сепаратизму. Тоді їх (у 1861 р.) гаслом було: „або Бельгія з нашими правами, або наші права без Бельгії“. Сьогодня радикальний флямандський націоналізм не потрібув вже сепаратизму, вірючи у свою неминучу перевагу в бельгійській державі.

Ось одна з програмових точок з цього ново-флямандського національного активізму: — „Маючи свідомість своєї вартості, Фландрія претендув заняти в бельгійській державі своє місце, здійснити повний здвиг, оправданий її природними властивостями, її числовим значенням, її майбутністю, яку забезпечує її її чудовий життєвий приріст“.

В історії національного питання в Бельгії окрема роль припала її столиці, себто *Брюсселю*. „Містом метисів“ (себто мішанців) призирливо називають її. Тут повстало й розвинулася чудна теорія повної двомовності, про практичні наслідки якої згадувалося вище. Повстає питання, кому має належати Брюссель, що фактично лежить на периферії флямандської території, назовні французьким, а як осередок багатьох міжнародних установ — в європейським містом.

Думається отже, що при евентуальнім адміністративнім поділі Бельгії на дві одномовні національні області — (вальонську і флямандську) — Брюссель з брабантською провінцією — мав би лі-

шигтись окремою двомовною округою, а заразом і невтральною під національним оглядом столицею всієї держави.

Як читач бачить, — національне питання у Бельгії є дуже складне і не таке легке до розвязання. Властиво йде справа про те, чи має Бельгія лишитись як політично-державна цілість, чи розпастися внаслідок хронічного вальонсько-флямандського спору на дві свої складові частини з тим, щоб ці існували на будуче, як самостійні держави, чи врешті, кожна з них має бути прилучена до сусідної спорідненої національної держави, себто Франції та Голландії.

З огляду на міжнародні значення бельгійського питання для політичної стабілізації Європи, це останнє рішення буде найбільше дразливим і навіть небезпечною з погляду світового миру. Тому природно, що й у самій Бельгії набуває переваги думка про конечність утримання за кожну ціну зовнішньої цілості цеї держави та вирішення вальонсько-флямандського спору шляхом радикальної внутрішньо-державної перебудови.

Під цим оглядом дуже цікава є сьогодніча весняна спроба національної угоди між вальонськими й флямандськими соціялістами. Соціялістична партія є дуже впливовим чинником у парламентській життю Бельгії. Таким чином національна уода між флямандськими й вальонськими соціялістичними таборами, — властиво парламентськими їх представниками переходить значення тільки партійного акту, маючи чимало виглядів бути основою для вирішення цього болючого питання в загально-державнім масштабі.

В угоді рішучо осуджено сепаратистичні методи вирішень національного питання у Бельгії. Відкинуто також проект поділу цеї держави між двома сусіднimi. Уода виходить з основної передумови, що Бельгія має бути утримана й захована у своїх дотеперішніх кордонах, бо є державною й міжнародною конечністю.

Цей соціялістичний компроміс визнає, що всі офіційні державні установи — школи, адміністрація, суди, національна оборона і т. д. — мусять вживати у Фландрії — голландської, у Вальонії — французької мови. Язиковий утраквізм уважається невідповідним засобом, зокрема небажаним там, де він накидаеться урядовим примусом. Натомість рекомендується співгromадянам як найбільша добра воля і найчесніша уважність для Вальонів у Фландрії та для Флямандців у Вальонії. Добачається у громадській і краєвій самоуправі найактивніший засіб для призначення свободної волі громадян. Слід отже поліпшити голосуванню кожної провінції та навіть кожної громади вільне вирішення про те, якої мови вона хоче вживати, як автономна одиниця у зносинах з населенням. Державне урядування, оскільки це не загрожуватиме єдності адміністрації, буде децентралізоване й розділене на секцію вальонську та флямандську. Утраквістичний персонал в мінімальній числі буде рекрутований остільки, оскільки це буде конечно, Флямандці і Вальони будуть в нім числово однаково представлені. Окрім положення припаде брюссельській області, що сама вирішить свою долю.

Для здійснення цих передумов і всіх інших можливостей, непередбачених цим компромісом, підписані зобовязуються, що перед кожним рішенням радитимуться з товаришами другої національності про можливості порозуміння. Вони шукатимуть

солідарності у свободі і старатимуться не писати та не говорити нічого, що могло б вразити чутливість тої язикової області, до якої вони не належать.

У короткім часі автори цього компромісу зійдуться, щоби порадитися в справі практичного здійснення, а головно, щоб спеціально дослідити, як було можливо розділити області точно після кордонів мови, як слід влаштувати відносини Бельгійців німецької мови (вони живуть у новопридбаних країнах на німецькому кордоні) і чи не було можливе уложення язикового статуту, котрий полагодив би всі мовні питання Бельгії згідно з бажаннями поодиноких громад.

Цей проект бельгійських соціалістів дійсно є лише компромісом, подиктованим зрозумілим бажанням полагодити болюче й палке національне питання у Бельгії. Розуміється, що не останнє слово на шляху до цього вирішення, але тільки вихідна точка і передумовна підстава.

Десять років повоєнного існування Бельгії наочно показали, що національне питання встало перед нею руба і що воно є життєвим для самого існування цієї держави. Формально й головно у парламенті робилися заходи вирішити його так, щоб обі зainteresовані сторони були заспокоєні. Тепер черговим питанням є фактичне здійснення заповіджених радикальних реформ. Згаданий соціаліст-

тичний компроміс створить спокійнішу атмосферу абсолютно необхідну для успішного переведення цього складного й тяжкого завдання.

Чужина взагалі, а зокрема всі поневолені народи з великим зацікавленням слідкуватимуть за розвитком цеї акції у Бельгії, яка стоїть перед відповідальним політичним іспитом і має дати світу приклад, що національні спори можуть вирішуватися не конче ненавистю і боротьбою, але справедливим порозумінням та взаємною пошаною заінтересованих національних сторін.

Кінчимо ці уваги тим, чим почали: національне питання у Бельгії повинно дуже цікавити усіх, а головно політиків та державних діячів країн, де воно не вирішено та спричинює дошкульні міжнаціональні тертя.

*) Це потім (нідірреслення мое — В.) характеристичне для належного розуміння федералізму, як дальнішого стану державно-політичного розвитку держави, що пройшла вже попередній стан своєї самостійності. Ясно, що федеруватися можуть лише самостійні народи. Цеї елементарної речі не розуміє однаке ліберальна й демократична московська політика, що бажає примусом втягнути колишні іоневолені народи 6. царської імперії до нової всеросійської федерації і цим хоче поборювати політичні їх тягнення до повної державної самостійності.

НАЙСТРАШНІЙША ЛЮДСЬКА НЕМІЧ.

За статтею д-ра В. ЄДЛІЧКИ переказав В. К.

Останніми часами досить часто по газетах з'являються звістки про те, що в тій або іншій європейській державі, в тому або іншому великому місті було помічено немічних на страшну недугу — лепру. А що кожен із нас чув про цю хоробу принаймні з Біблії (так звана „проказа“, на яку, наприклад, хорував відомий страдник Йов, або згаданий в Євангелії Симон Прокажений, у якого Лазар арендував маєток), але — на щастя — мало хто її бачив, не здивим буде розповісти докладніше про цю справжню кару Божу, котра з найдавніших часів і досі падає на декого з людей. Трапляється й трапляється вона й на землях українських. На початку війни наробила страшного переполоху звістка, що якийсь лікар побачив хорошого на лепру (у нас часом на цю хоробу казали „транди“, а лепрозних звали „трандуватими“) у возі київського трамваю. Алеж у південній Україні було цих нещасних більше. Принаймні на Кубані, в горах станиці Холмської існував для них особливий притулок (так званий лепрозорій), де перебувало часом аж до 120 немічних відразу. Досить частим явищем слабування на лепру бував й в Румунії, де живе чимало наших людей.

За старих часів чи не найбільш була поширені лепра між жидами, тому в Біблії її неміч названо „найстаршою донькою смерті“. Отож з найдавніших часів було відомо, що хороба ця чіпка, заразлива й з хорих переходить на дужих. А через те в давніх часах трандуватим було заборонено жити вкупі з людьми дужими. Під загрозою тяжких кар їм було невільно входити в селища, а Мойсей суворим законом виключав їх взагалі з громад жілівських. Так само й Перси виганяли їх до пустині, як нині в Індії виганяють їх до піралісів (джунглі).

Подібно поводяться з лепрозними і в Китаю та Японії, де теж виганяють їх до незаселених країн.

Колискою лепри можна вважати Старий Єгипет, Палестину, Китай та Індію. В четвертому столітті перед народженням Христа її занесено до Греції. Військо Помпеве принесло її зі Сходу до римських земель. А вже потім римські війська перенесли її через Альпи й поширили поміж Галами (теперішніми Французами) та Германцями. В століттях 5—6-му транди дуже поширюються в околицях Райну та Мозелю, а з того часу швидким кроком мандрують по всій Європі, переважно по її південних землях.

Велике поширення страшної недуги примушує державні влади та церкву до рішучих заходів. Були утворені спеціальні притулки — лепрозорії, що їх в 11-му столітті, наприклад, тільки сама Франція мала поверх 1500, а в столітті 13-му по всіх християнських землях налічувалося поверх 3.000. Ота кількість лепрозоріїв свідчить про поширення хороби. Алеж, при тодішніх малих знаннях лікарських, без сумніву до лепрозоріїв замикали й багатьох інших немічних, що ще не були хорі на лепру, а нею заражувалися вже в самих притулках. Відомо, наприклад, що до лепрозоріїв закидали й таких, у кого від народження були червоні плями на обличчі („вогонь“).

Ще з тих часів лікарська наука шукала способу на цю неміч. Однаке її шукання були так само марні, як і досі. Але що більше проходила в європейську людність культура, все більше спочуваюче до хорих ставилися люде. Багато знаходилося добрих, милосердних душ, що присвячували себе на поміч прокаженим і, не зважаючи на весь жах страшної хороби, йшли до лепрозоріїв доглядати не-

Проказа або лепра шкіри.

щасних. Були то в першу чергу черниці, нереважно з чину св. Лазаря та св. Франциска Асизького, ченці-Трапісти, то що, котрі дивилися на поміч лепрозним, як на високу службу Божу. Більшість з цих відданіх милосердю сестер та братів самі підлягали немочі й помирали потім у страшних муках.

В століттях 13-му та 14-му на Європу насунулася жахлива пошестя (епідемія) моровиці, „червоної смерті“ або чуми. Багато було винищено цією хороброю людей. Алеж чи не найдужче потерпіли від неї лепрозні, що були скуччені по своїх притулках. Більшість їх вимерла з чуми, а тим самим число трандуватих дуже зменшилося по європейських землях. Алеж з Європи лепру вельми поширило по інших землях світу. Так само й Африка — батьківщина хороби — постачала її до інших земель. З Африки-ж з суданськими рабами завезено транди й до Америки. Голяндці привезли неміч до Капської Землі, Трансваалю та Оранжу. З Китаю лепра пішла на острови Тихого Океану, до Полінезії, Малайських Островів, Колумбії, Каліфорнії й нарешті до Австралії. Таким чином заражено всю землю.

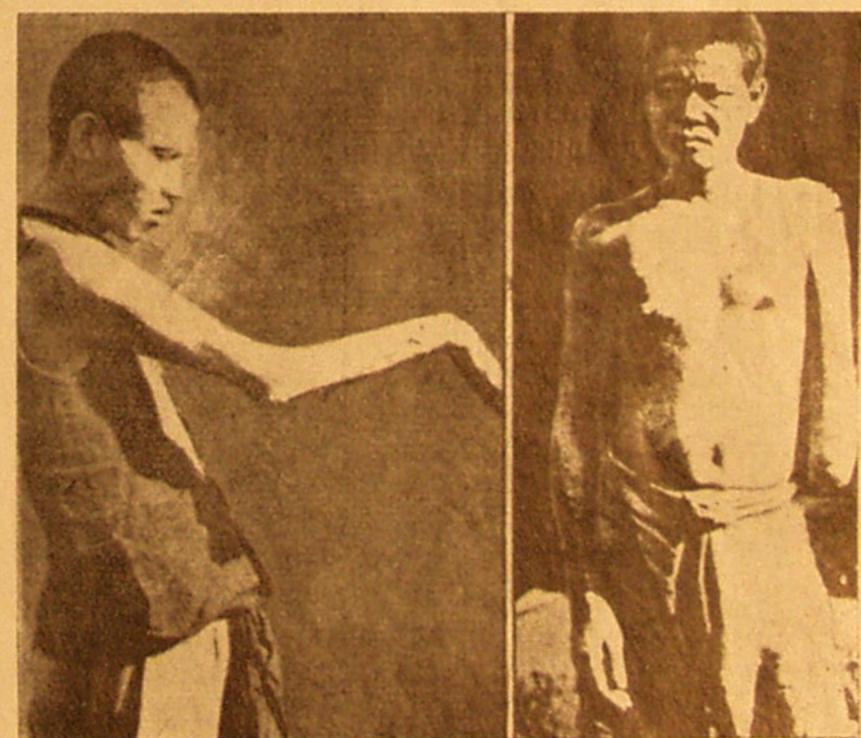
З загальним поліпшенням гигієнічних умовин, що зростало в Європі разом зі зростанням загальної культури, — лепрозних все зменшується. Отож в 1914 році, наприклад, на всю Європу налічувалося тільки вісім лепрозоріїв. З цієї доби лепра найчастіше виявлялася на Московщині, в Скандинавських державах, в Румунії, Туреччині, Греції. Португалії, Еспанії, південній Франції. На всю Німеччину-ж, наприклад, 1914 р. було всього 30 немічних (в Мемельському краю).

Однакож що-року до всіх більших портів Європи раз-у-раз завозять нових лепрозних зі Сходу, з Африки та з Америки. Бо в Африці (північній і південній) в азійськім Китаю та Індії, Малій Азії, Персії, то що й чині є велика сила недужих на лепру. Наприклад, в Японії налічують їх до 120.000, в Індії до 100.000, таксамо багато у Африці та Сибірі.

Що ж уявляє з себе лепра?

Вище вже зазначено, що лепра — заразна недуга, по-заразлива. Тобто, як і кожна заразлива недуга, по-

встає вона від певного мікроба, а не від кепської їжи, як думали Жиди та Мусулмани, що вважали за причину лепри — свиняче мясо, котре тому й заборонено їм уживати в їжу. Однакож, хоч лепра й заразлива хороба, та її зараза не дуже чіпка. Помимо того, що існує багато людей невразливих на цю заразу (наприклад чеський король Карло IV навмисне вилизував тарілки після проказених і не заразився на лепру), — зараження нею бував вельми рідко там, де люди живуть більш-менш у чистоті, часто миються та купаються. Тому наприклад дуже мало заражуються на цю неміч лікарі та сестри-жаліб-

Нервна відміна прокази. У проказеного всихають тканини і частинами відпадають.

ници, що ходять біля немічних у лепрозоріях. Потім, можна ще припустити, що зараза лепри більше чіпка в теплих країнах, як у землях з середнім підсніжником. Через те наприклад в Африці персонал лепрозоріїв далеко частіше заражується, як це бував з Європі. Взагалі ж, як свідчать спостереження,

лепра є неміч дуже вбогих людей, що мусять жити в тісноті та скруті. Часом вона переходить спадком від батьків до дітей. Але часто трапляється, що від хороших батьків народжуються діти цілком здорові. Правда, що неміч може виявитись аж потім, бо часом буває, що від моменту зараження до моменту виявлення ознак недуги мине кілька років (дехто з лікарів заневіяє, що аж 20 літ).

Бактерія, що викликає лепру, під деяким оглядом подібна до бактерії сухотної (туберкульозної). В тілі немічного її можна знайти в різних місцях і по всяких витоках (в гною вередів, в крові, сечі, слині, в спорожненнях і т. д.). При дотику з цими витоками може наступити її зараження здорових людей.

Виявляється лепра в кількох формах. Найчастіше спостерігають так звану шкіряну форму. Хороба починається з шкіри обличчя. Найчастіше перші ознаки її показуються довкола носа. Тут з'являються червоні та фіолетові плями, що напочатку бувають гладенькі й сухі, але дуже сверблять. Потім вони перетворюються на горбики, що дедалі зростають, а довкола наростають нові. Згодом шкіра обличчя стає горбувата, помалу горбики розпадаються, утворюються гниючі ранки, виразки, що все глибше розідають тіло й не заживають. Поволі вони руйнують ніс, видають щоки, губи, повіки, або очі, так що немічі зовсім сліпнуть і мають страшний, огидний вигляд. Потім хороба переходить на руки, де поволі віддає кінці пальців (пучки) й цілі окремі частини пальців відпадають.

Інша форма немочі, коли вона переходить на внутрішні органи. Захоплені нею знаряди так само

новолі згнивають, розпадаються, нищаться. З одного органу лепра переходить на інші, і так послідовно нищить усе тіло. Навіть хрестки й кости не можуть витримати її нападу. Від неї у немічних випадають зуби, відгниває часом язик, і вони стають німими; прогниває горлянка та голосники, й вони, навіть маючи язик, не можуть подати голосу. Так само лепрозні можуть бути й глухими, коли хороба проїсть їм бубник та ушкодить вуха.

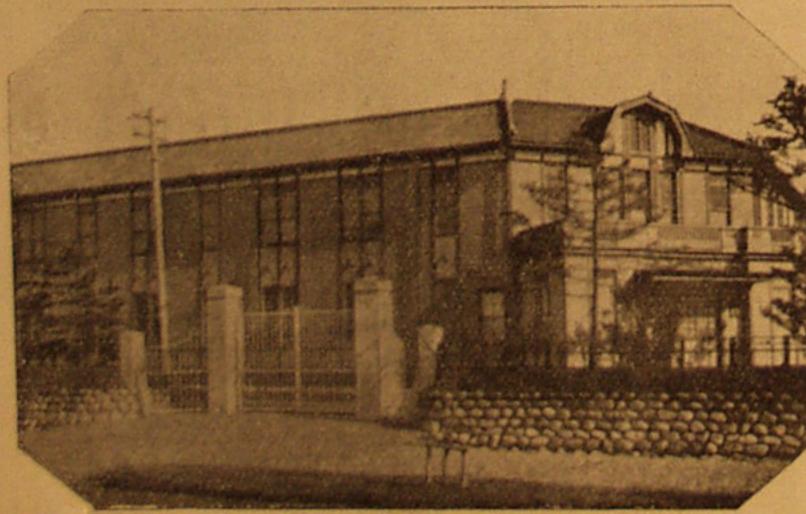
Третя, досить часто форма лепри — нервова. В цім випадку неміч загніджується в нервах, викликає страшні болі, бо нерви поволі згнивають, а заразом нищиться їх ті частини тіла, до котрих приходили захорілі нерви. І тут хороба часто починається з пальців, а потім посuvається на руки вгору, до ліктів, рамен, переходить на ноги, нищить суглоби. Бувають такі жахливі випадки, коли руки й ноги відпадають, лишається самий тулуб, невидючий, безголосий, німий і глухий, але все ще живий. Одно слово, не можна й уявити собі, до якої біди й страждання може довести людину ця безжалісна неміч, котру Мадяри справедливо називають „неклосаг“, тобто „пекельна хороба“.

Але ж найбільший жах полягає в тім, що така неміч може тривати від 3-х аж до 30-х років вряд, без найменшої надії на вилікування! Всі намагання лікарської науки її досі не доводять ні до чого. І найновіші ліки не виправдують надій, що на них покладають. Отже, лишається одно: виявляти до нещасливих як найбільше милосердя та морально погоджувати їм перебути пекло на землі, посилаючи до якогось лепрозорію кілька сотиків на поліпшення їх страдницької долі, жаху якої здорова людина й уявити собі не зможе.

В ЯПОНСЬКІЙ ВИСОКОЙ ТОРГОВЕЛЬНІЙ ШКОЛІ.

Написав М. ЛОТОЦЬКИЙ.

Японці живуть на островах, як Англійці, і тому теж віддаються з замилуванням торговлі. Не диво, що до високої торговельної школи згуртується тут нераз і 2.000 учнів, хоч може бути

Головний будинок торг. високої школи в Нагоя.

принятих тільки 10 відсотків, себто 200 учнів. Щоб бути допущеним до вступного іспиту, треба скінчити 6 клас всенародної школи та п'ять клас середньої.

По принятті в високу торговельну школу

ученик дістає приміщення в „дорміторі“ (дормітори — спальна саля, себто бурса), що є при школі. Він мусить у тій кімнаті жити один рік з іншими новопринятыми учнями. Щойно по році може пошукати собі хати в місті та жити свободно й незвязано, наскільки на це позволяють шкільні власти й приписи. З повним запалом зачинається праця. Уже раннім ранком учні сидять при книжці. Коло 7-ої години кличе їх дзвінок до спільної

Концерт учнів: японський флет, саміса та кото (арфа).

По лівій стороні бачимо як ученики торговельної школи вправляються під проводом військових. По правій стороні представлена вправи тих учеників в атлетичних дужаннях.

харчівні, до мізо зупи, до рижу з рибою й соленою зелениною та обовязкового чаю. Помалу сходяться звідусіль старші річники, кожний у приписаному для всіх однострої. Найбільше учеників іде до перекусні тай там їдять скромний сніданок за кілька сен. Та перед тим здіймають деревляну обуву, в якій ходять по вулиці, а взувають соломяні ходаки, легенькі домашні черевики або пантонфлі. З вікової навички ніякий Японець не входить радо в хату в обуві, а це, само собою, причинюється багато до чистоти в хаті. Десять хвиль по восьмій літом і пів до девятої зими зачиняється праця, що звичайно тягнеться до 3—4 год. попол. з одногодинною перервою на обід вполовднє. Нема спису викладів, а студент не має права вишукувати собі професорів. Докладно контролюється

чужими мовами, передовсім англійською та німецькою. Всі інститути уладжені по найновішим зразкам і майже розтратно. На школи жертвують Японець свій останній сотик. Крім багато викладових саль, є в кожній школі взірцева контора

В іальні. На кожному столі ведро з рижом і чайник.

люють, як він ходить на виклади, хоч може бути неприсутній на означеній скількості годин. Те, чого він тут учиться, не дається порівняти з наукою інших високих шкіл. Його професори мають знамениту високу освіту, бо більшість із них училися кілька літ закордоном і володіє кілько-

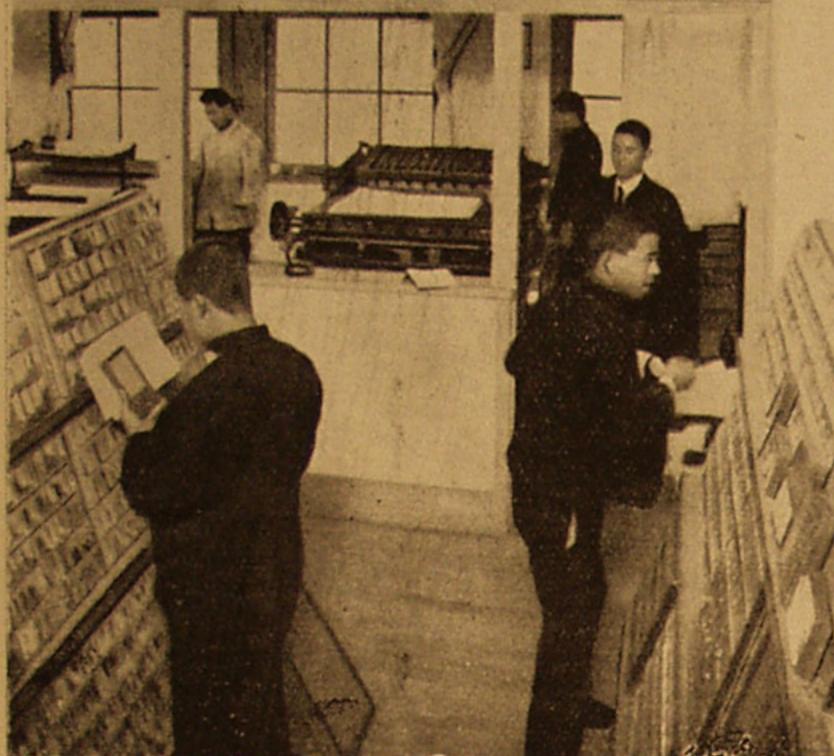

Улюблена розвідка: стріляння з луків на заводі.

з найновішими здобутками сучасної бюрової техніки, є саля машин до писання, робітня торговельного знання з багатьома мікроскопами, музей товарів, психотехнічна робітня, фізична та хемічна саля, фотографічна робітня, навіть друкарня, в якій друкуються часописи та (в кожній високій школі обовязково) багата бібліотека з читальнєю. Дуже багато матеріалу викладають тут за три роки. Студент мало не гине під тягарем науки. Однаке він невтомно вчиться що дні. Здається, що він більше нічого не знає, лише науку, колиб не спорт, що є рівновагою для величезного духового напруження. Передовсім плекають переняту з Америки гру: бейзбол, копаний мяч і сітківку (теніс). Попри це є відділи: кінної їзди, плавання, альпіністики (мандрівництва по горах), стріляння з лука, кидання списом і кулею. Та над усе багато борються й фехтуються на старояпонський спосіб. Зимою йдуть у гори їздити на лі

ур

щетах, а де є до того нагода, їздять на лижвах. Треба ще згадати, що від 1926 року введено обов'язкове вишколення студентів у воєнному ремеслі, по 2—3 години тижнево. Сюди належать вправи полової служби та стріляння гострими на-

В друкарні торговельної високої школи.

На викладі.

боями. Так то навіть торговельні японські школи попри духову освіту дбають також багато й про фізичне виховання. Та не занедбують і мистецтва, як от малярства й поезії. Щораз більше цікавиться Японець європейською музикою, але попри це не забуває своїх старояпонських інструментів. Майже на всіх концертах грають японські флети, саміси й арфа (кото). А щоби попри всі теоретичні науки не забував і практики, час від часу

Практична наука: учні торг. високої школи відвідують рижову біржу.

відвідує великі промислові заведення, ріжні біржі та торговельні доми, щоби те, що там побачить, потім використати у вправах. Таке то життя кипить по японських високих торговельних школах. По трьох роках науки в високій торговельній школі може Японець дістати становище купецького помічника, торговельного вчителя, вчителя англійської мови, коли виявив надзвичайні здібності в цій ділянці, або державного урядовця.

МЕТЕЛИКИ — ШКІДНИКИ ЗБІЖЖЯ.

Написав Т. ФОТИНЮК.

Деяких шкідників збіжжя ми находимо поміж метеликами. Зноміж безлічі ріжніх метеликів в деякі, яких гусельниці залюбки живляться нашим збіжжям, а до найбільших таких шкідників належать: *озимий підіден*, *стебловий підіден*, *зерновий підіден* та *кукурудзяна метелиця*.

Метелик озимого підідня (*Agrotis segetum Sciff*) є нічний і вдень не літає, лише сидить десь під листтям, згорнувшись свої темновато-сірі передні криль-

ця, якими він закриває задні крильця білі з темними обвідками та темними жилками. Він великий на 2 і пів цент., а в розкриллю на 5 цнт.

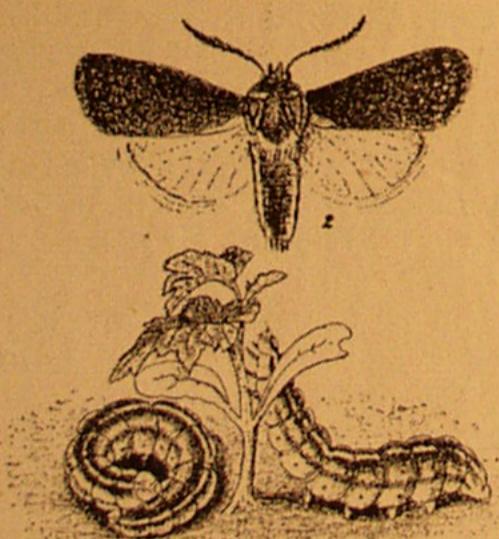
Коли на озимину нападе озимий підіден, то небавом, як тільки зійде збіжжя, таки ще в осені, на ній починають виступати спочатку невеликі, а потім більші лисини, на яких зелень цілком зникає, а за кілька днів ціла нива замінюється в чорну паринину.

Коли на краю виїженої гусеню лисини пропорнати руками землю на 1—2 см. вглиб, можна найти темно-сірих голих черваків. Це власне озимий підідень, якого подекуди й називають озимим черваком. Ясного дня ця черва ховається під грудками, а вночі або хмарного дня вилазить на поверхню та зідає молоді кільця озимини. Гусінь єсть і псує озимину цілий вересень аж до пізньої осені, поки не настане зима. Якщо довше триває тепла і суха осінь, то тим більшу шкоду робить озимий підідень. Коли настане зима, гусінь залязить ще глибше в землю на 3 до 6 цнт., де ніби завмирає і так перезимовує.

Весною, коли розтопиться сніг і земля отримається, гусінь озимого підідня вилазить близче до поверхні землі. Однака весною вона не шкодить збіжжю так, як в осені. Приблизно з кінцем квітня гусельниця перетворюється на куклу, яка лежить нерухома в землі. Кукла бурої краски. В травні з цих кукол вилітають метелики з темно-сірими передніми і білясто-сірими задніми крильцями. Самички швидко складають яєчка на листях усяких ростин, а переважно на лободу. Чим більше на полі буряну, тим більше складають там самички свої яєчка. За тиждень з яєчок вилігається черва. Якийсь час живе вона на тій ростині, де вилігалась, потім лишає цю ростину, злязти аж додолу і там, у землі, під грудочками живе коло поверхні, підідаючи ростину у тій частині, де коріння переходить на стебло. В тім часі озимий підідень шкодить найбільше просові та кукурудзі.

В літню пору гусельниці озимого підідня кидаються також на цукрові буряки, спричинюючи великі шкоди.

Гусельниці літнього виплоду в середині липня перетворюються на кукли так само, як це було в травні з цією червою, що перезимувала. На початку серпня з кукол починають виходити метелики, які літають протягом цілого серпня та першої половини вересня. Метелики цього виплоду відкладають свої яєчка на буряни.

Озимий підідень.

дають свої яєчка на буряни. З яєчок виходить молоденка черва, що так само, як і в літі, якийсь час живе на бурянах, а потім злязти додолу і живе неглибоко, коло поверхні, в землі. В тім часі сходить озимина і черва починає її нищити. Так отже озима черва на рік дає два покоління і два рази літає метелик і два рази буває гусінь або черва. Метелик з великою охотовою відкладає яєчка на усякі буряни, а головою на лободу та берізку. Чим більше

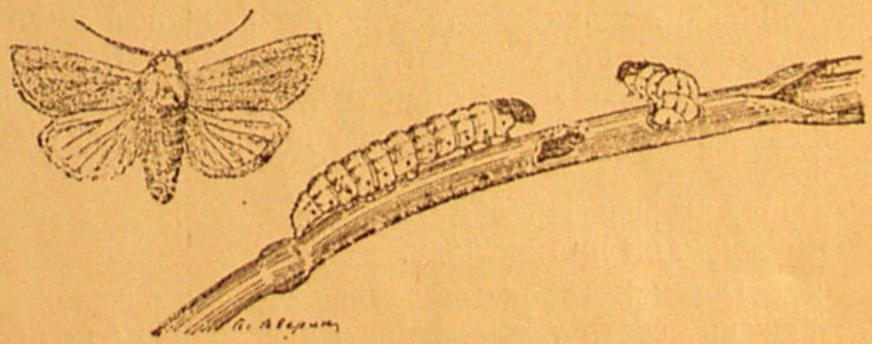
буряни і всякої хопти на полі, тим кращу має спрограму розвиватися цей небезпечний шкідник. Але, щоби також не було черви озимового підідня, треба виловлювати метеликів і то таким способом:

Коли появиться на полях метелик озимого підідня, належить наставляти на нивах коритця з мелясою. Якщо меляса густа, треба до неї наляти трохи води. Крім того додати треба дріжджів або свіжого хліба — від цього патока починає шумувати та своїм запахом приваблює метеликів. Метелики летять на мелясу і падають у корита, де й гинуть. На один морг треба наставити одно корито. Коли метеликів нападає повно, тоді їх разом із мелясою викидається та наливається свіжої. Буває нераз, що за одну ніч нападає в таке коритце коло 500 штук метеликів озимого підідня. Коли гусельниці озимого підідня знищать ростині в однім місці, переходят на нові, ще неушкоджені ниви. Щоби захистити ще неушкоджені ниви, можна поміж ними копати маленькі рівчики. Коли гусельниці переходят з одного місця вже ушкодженого на неушкоджене, то падають у рівчики і там лишаються. Тоді треба з рівчака гусельниці вибирати і їх нищити.

Коли ж знова гусельниці широко розмножилися на озимині, або на буряках, то доводиться їх збирати руками, але на це треба багато робітників, та часу. Як приклад можна напрощадити факт, який беремо з підручника „О. Мигулін, Польові шкідники“, друге видання, Харків, 1928. На стор. 46-й згаданий автор говорить, що в літі 1926 р. на буряках по всій харківській губернії зібрано 4.329 пудів гусіні, себто майже 71.000 кільограмів, а в осені того самого року на озимині там же зібрано 19.600 пудів гусіні, себто 322.000 кільограмів озимого підідня. Можемо собі уявити, скільки шкоди були би заподіяли ті гусельниці, якби їх не виловлено!

Крім цього можна ще нищити гусельниці отрутними принадами, себто висівками або гічкою та січенім буряком, що їх перед тим намочено в арсені. Коли приготовляється отрутуна принада, то розпускається содовий арсенан у воді. На одно відро води беруть 40 гр. (1 фунт) арсенану. Щоби принада була смачніша, до розчину додають 1 або 2 фунти меляси.

Стебловий підідень (*Hadena Secalis L.*) це також нічний метелик. Він трошки менший від попереднього і є жовтаво-бурої краски. Літає метелики в липні та на початку серпня. Самичка зносить в осені до 200 яєчок на мишій, пирій, мегелицю та інші буряни; ці яєчка там і перезимовують.

Стебловий підідень.

На весні вилігається з яєчка гусельниця, котра з початком липня стає доросла. Вона в зелена і має чотири смуги, що йдуть вздовж її тіла. Голова гусельниці жовто-бура, або жовта. Доросла гусель-

ниця злазить з ростини й спускається на землю, де неглибоко загребується.

Стебловий підіденъ нищить виключно пшеницю, жито, ячмінь та овес і деякі інші ростини. Ушкоджені молоді ростини скоро тинуть. Коли розглянути таку ростину, то можна побачити, що стебло, поточене і має дірочки, якими шкідник ходить і виходить зі стебла, та переходить на інше. Це буває найбільше на таких полях, де рік-річно сіють однакове збіжжя: пшеницю по пшениці — від цього шкідник дуже множиться, бо має що року потрібну поживу, яку він дуже любить.

Щоби знищити цього шкідника, вживають таких заходів, що ними знищується яечка, які зимують на ріжких ростинах. Насамперед треба скошувати та полоти буряни по дорогах та межах і в осені і на весні. Далі, коли стебловий підіденъ зявився на полі, то в осені, як метелик уже повідкладав яечка, заражені поля треба глибоко переорати на 14 до 15 цнт. і тим способом знищити яечка. Нарешті треба сіяти ростини, котрі сапаються, а яким стебловий підіденъ не шкодить, як от кукурудза, бараболя, фасоля.

Коли дозріє на полях збіжжя, тоді зявляється гусінь зернового підідня (*Hadena basilinea* L.). Вона має три біляві смужки вздовж спини. Ця гусільничка живе на колосках і исує зерно. Коли трохи підросте, тоді переходить в пазуху листя, де пере-

Зерновий підіденъ.

буває вдень, а ввечері вилазить знову на колос і нищить зерна. По жнивах частина гусільниці лишається на стернях, де кормиться витрущеним зерном, а частина разом зі снопами дістается в стіжки, а з молоченим зерном і в комори, де продовжує свою роботу, нищучи зерно. Зимують гусільниці по стернях і на весні в землі замінюються на кукли.

В червні з кукол вилітають метелики до 20 міліметрів завдовжки, а в розкриллю до 40 міліметрів. Вони літають в липні. Передні крила у метеликів сірі, трохи жовтуваті, з червонавою смужкою поперек крила. Задні крила ясно-жовті.

Метелики літають вночі, а самиці складають яечка на колосках жита, пшениці та ячменю. Вкоротці вилягаються із яечок гусільнички, які нищать зерна, вигризаючи з них дірочки, досить великі й ріжноманітного вигляду.

Останніми роками зауважено, що зерновий підіденъ робить у збіжжю значні шкоди. Коли підіденъ уже наробив шкоди на полі, належить негайно по жнивах збіжжя змолотити й перевіряти йо-

го на решетах, які легко пропускали зерно, та затримували гусільниць. Коли відбереться гусільниця, треба їх знищити. Коли знова гусільниці зернового підідня зявляться в значній кількості в коморі, найкраще їх знищити вуглевим сірчаком, якого тепер уживають, щоби знищити мишій, та інших комірних шкідників. Для цього затикають в коморах усі дірки та щілини і в пlesкатих глиняних посудинах наливають вуглевого сірчаку, після чого замикають щільно двері. Так лишають комору на цілу добу. Сірчак випаровує і вбиває всіх комірних шкідників. Потім комору відчиняють і добре провітрюють.

Метелики кукурудзяної метелиці (*Rugausta nubilalis* Hb) мають жовтавий колір зrudими па-

Кукурудзяна метелиця.

семцями. В розкриллю метелик виносить від 28 до 33 міліметрів. Цей шкідник має переважно одно покоління на рік. Метелики кукурудзяної метелиці несуть яечка на листя кукурудзи, проса, хмеля, копріл та деяких бурянів. Гусільниця, що вилазить з яечок, перелазить з листя на стебло, проверчує в ньому дірочку, діставається так до осереддя і видає його. Гусільниця є сіро-жовта з темною смужою на спині; доросла гусільниця буває завдовшки 25 міліметрів. Зимує вона в стеблі чи білі, котре пішила (кукурудза, просо) і аж на весні, в травні переображується на куклу.

Знищенні метелицею кукурудзи виглядають, якби по ниві бродила худоба — потоптані, поломані. Тому, що гусільниця вертить у білі діру, воно стає слабе й від вітру валиться на землю та починає гнити. Гусільниця метелиці розідає також і шульки кукурудзи.

Проти кукурудзяної метелиці ще не маємо певних охоронних засобів. Найкращий засіб охоронної боротьби з тими шкідниками взагалі, це глибока та старана осіння оранка (на зяб), а також правильний плодозмін, та чищення поля від бурянів.

Щоби запобігти поширенню метелиці, треба виривати била, в котрих у середині є гусільниця, зібрати їх разом і спалити.

ТУНЕЛЬ МІЖ ФРАНЦІЄЮ Й АНГЛІЄЮ.

Написав Г. БОДЕ.

До питання безробітних в Англії.

Лондон 29. червня. Міністри, що займаються питанням безробітних, постановили з цілою енергією підтримувати пляни будови тунелю. При будові найде роботу велика частина англійських безробітних. Понадто тісніший зв'язок Англії з Францією причиниться до покращання відносин між обома краями. Фінансовий бік цього питання є предметом розглядів осібного виду знатців; звідомлення сподіване ще цього літа.

Знову заговорили часописи про будову залізничного залізниця між Англією й європейським континентом. Є це поновлення пляну, що має за собою більше, ніж сотку літ, а повстав ще в часах, коли ніхто не думав про паровики, тим менше про електричність. Уже на початку минулого століття, ще далеко до будови залізниць, виникнув плян унезалежнити від химер морського бога торговельний і особовий рух між Англією і Францією, згл. континентом, при помочі морського тунелю, поведеного попід канал Ляманс.

Перше предложення підморського залізничного залізниця між Англією і Францією походить від французького інженера Маттіє (Mathieu), котрий підійшов з своїм пляном в р. 1802 до Наполеона I. Для оминення спорів між двома державами він поділив на дві частини свій тунель, передбачений для пішоходів, їздців і возів, з яких одна мала належати до Франції і її підлягати, друга до Англії. Обі частини тунелю мали зійтись на штучно створеному острові, біля піскової лавиці коло Варн (Varnes) що находитися майже в половині каналу. На цій лавиці мало повстати міжнародне вільне місто.

Ніхто не піднімав сумнівів що до технічних труднощів, також не пороблено зовсім необхідних вступних геольгічних розглядів, і тому цей плян напевно розбився би внаслідку недостачі в тому часі найпростіших технічних засобів. А проте у Франції конечно пробовано довести його до виконання. Навіть Наполеон заявився за пляном і особисто зносився у тій справі з англійським міністром Фоксом. Однаке вкінці Англія спротивилася будові каналу і переведення пляну розбилося.

У часі наполеонських воєн призабуто про плян; щойно в половині мин. століття виринули нові предложення. В р. 1846 два французькі інженери піддали думку збудувати руровий тунель. Був також плян получить Англію з суходолом при помочі насипаної на морі греблі. Ще інші хотіли повести міст понад канал. Однаке будова моста, як і сипання греблі, не згадуючи про великанські кошти, були би надзвичайною перешкодою для мореплавства.

Перший плян, котрий треба поважно трактувати, бо спирається на вислідах довголітніх підмірів морської глибини і на основних геольгічних дослідах, походив від інж. Томе де Гамон (Thomé de Gamond). В р. 1838 він випрацював уже плян рурового тунелю, який предложив в р. 1855

ціареві Наполеонові III. Його тунель був завдовжки на 33 км., покладений 25 до 75 м. під морським дном і звязував Кар Gris Nez на французькому побережжі та Фолькстон (Folkestone) на англійському.

На основі пляну Гамона і дальших основних підмірів глибини та земних верчень на обох берегах, що виказали істнування крейди до глибини 250 м., певна група англійських інженерів з Джоном Гавкшавом (John Hawkshaw) на чолі предложили новий проект. Задля його здійснення створилось в р. 1867 англійсько-французьке товариство, яке розпочало вступні переговори. Тунель мав бути завдовжки 34 км., поведений в простій лінії з круговим перекроєм 100 м. під морським дном з ферми Мурон (Mouzon між Langatte і Calais) до Ст. Маргарет біля міста Довер (Dover).

І знову наступила перерва в проведенню діла через війну з рр. 1870/71. Після мирі піднятого на ново переговори, які доведено вкінці до певного закінчення.

Проте будова тунелю розбилася знову о політичні й особисті інтриги. В Англії всі розумні причини преміг жах, що на випадок збудовання тунелю треба попрощається з „бліскучим відособленням“ („splendid isolation“) власного острова. Замість підтримувати спільно велике діло, інтереси мешканців континенту й Англії наказали розійтися окремими шляхами.

Всеж таки в рр. 1879 і 1880 почалися на обох берегах вступні роботи копанням шахт і гнанням пробних штолень. Однаке англійський уряд стримав уже в р. 1882 це підприємство з політичних оглядин, після чого в наступному році застановлено роботи й на французькому боці.

Після застановлення будівельних робіт справа тунелю спочивала до 1906 р. Тоді головний інженер французької північної залізниці M. Sartiaux, горячий сподвижник будови тунелю, опрацював наново той плян, що його тепер хоче перевести в життя Обєднане англійсько-французьке тунелеве Товариство.

Основне значіння для господарського боку підприємства має — зовсім природно — рух пасажирський і товаровий, якому має служити готовий тунель. Численні міркування й обрахунки в цьому напрямі дали корисний вислід. Не важний тут перевіз великих масових посилок. Цю роботу буде виконувати мореплавство. Інша справа з пасажирським рухом, а далі перевозом річей більшої ціни, поспішних посилок і особливо почи.

Особово-пасажирський рух між Англією і континентом зрос з 210.000 осіб у 1860 р. до числа 1,700.000 в 1912 р. Після війни він значно обнизився, але небаром почав підноситися і вже в 1923 р. досягнув передвоєнного числа. В 1924 р. переїхало між Англією і континентом 1,720.500 осіб, в 1925 — 1,900.000 і в 1926 р. майже те саме число 1,876.000 осіб. Слід згадати й те, що рух осіб, які їздять літаками, дуже значно зрос в останніх роках. В 1924 р. уживали літака 10.554 подорожніх, 1926 — 22.320, а 1927 — понад 30.000.

В порівнанні з рухом подорожніх між поодинокими краями на континенті, ці числа є розмірно

дуже малі, але не помилмося, коли скажемо, що причиною явища є переїзд через канал, звязаний з недогодами, які їзду значно утруднюють. Після збудування каналу зросте без сумніву дуже число подорожуючих між Англією і континентом і наблизиться до числа подорожніх між поодинокими краями на континенті. Подорож з **Парижа до Ліон-дому**, яка сьогодня триває яких 7 годин, через тунель буде тривати $4\frac{1}{2}$ —5 годин. Цю дорогу можна буде відбити у вигідному спальному сальниковому возі, не будучи нараженим на неприємності морського переїзду. Вигода їзди тунелем звернє велику кількість подорожніх до неї, а тунелеве товариство збере у себе напевно 60 до 70% усього особового руху між Англією і континентом.

Те саме можна сказати про **товаровий рух**, насамперед про пошту. Почтовий рух піде тунелевою дорогою за виїмком того, що вже сьогодня виконує літак. Уже з початком війни оцінювано, що товариство заробить на поштовому рухові яких 40.000 фунтів річно. Сьогодня це число буде далеко вище. Те саме дотичить дрібного руху поштово-посилкового. Велика кількість посилок, що йдуть

Нинішній плян тунелю. Черткова лінія означає шлях тунелю. На обох побережах вона має вигляд кривої. Від Кале поведена товста лінія, яка в одному місці сходиться з черткованою. Ця товста лінія означає відводнюючий тунель, що буде сягати до глибини 120 м. Місце стику обох тунелів глибшого, відводнюючого, і властивого, наступить там, де властивий тунель осягне свою найбільшу глибину під морським зеркалом. З відводнюючого тунелю будуть побудовані в кілька місцях шахти, з яких почнеться довбання властивого тунелю.

сьогодня з середньої Європи до бельгійських і французьких пристаней, аби їх заладувати на англійські кораблі, піде тунелем без перерви і переладування. Ціна за їзду тунелем рішучо не буде більша, коли приймемо, що при дотеперішньому транспорті входило в рахунок подвійне переладування на корабель і з корабля.

Наявний образ будемо мати, коли поглянемо на кілька чисел. Торговельний рух між Францією і Англією зрос від 1902 до 1912 з 2,3 міліардів франків на 3,3 міліарди, 1923 виносив 3,809 міліардів у золоті. Це піднесення обміну товарами є незвично дрібне в порівненні до обміну з іншими краями, напр. значно вищим з Бельгією. Тому можна надіятися, що нове отримання тунелем спричинить зрост торговельного руху між Англією і Францією нарівні з іншими краями.

В 1925 р. виносила вартість обміненого товару між Англією і Францією 127.777 міліонів фунтів, Бельгією 67.639 міл. фун., Німеччиною 115.958 міл. фунтів. До того прийде дещо менша кількість товарів з Італії, Голландії, Швейцарії, Польщі,

Чехословаччини, Балкану тощо. В порівненні до 1913 р. ці числа означають для Англії, Франції, згідно Бельгії зрост на 40 до 50%, для Англії і Німеччини зменшення на 30 міліонів фунтів. Деяке піднесення слідне для всіх трьох країн у 1926 р.

Всеж таки повищі числа показують, що можна надіятися доброї виплатності тунелю. Котрі кількості товарів будуть у майбутності йти тунелем, а котрі будуть користуватися морським шляхом, не можна докладно сказати.

В часі світової війни у високій мірі займалася французька і англійська опінія предложенням будови тунелю. З тої пори маємо, особливо у Франції, багато статей і книжок, котрі з ріжких боків освітлюють це предложение. Для ведення великої війни був би мав тунель між Англією і Францією велике значення. Не зазнаючи ніякої перешкоди від німецьких підводних кораблів можна було перевезти в 24 годинах цілий корпус із Англії до Франції. Зовсім певно тунель не був би без впливу на перебіг війни.

Перероблений інженером Sartiaux плян представляється так:

По французькій стороні тунель має починатися недалеко Wissant на південь від Calais, по англійській стороні по середині між Dover і Folkestone, отже подібно, як у пляні Гамона. Однака ціла довжина тунелю значно більша, а то в наслідку великих відхилень по обох берегах; вона виносить кругло 50 км. Геологічна будова морського дна надзвичайно сприятлива будові тунелю. Досліди виказали, що під морем простягається від французького до англійського берегу на 60 м. груба верства непропускаючої глинкуватої „сірої крейди“. Яких 80 до 90 м. під морським зеркалом має іти тунель, що буде складатися з двох шляхів проміру 5 м. Кожний шлях буде мати одну пару шин. Обі половини тунелю будуть з собою получені кожних 100 м. поперечними переходами.

Труднощі сподівані від напливаючої води, як також у спроваджуванні будівельних матеріалів та приладдя. Однака й тут нашлася щаслива проста розвязка.

На одній точці на французькому побережжі, котра лежить кілька кілометрів на північ від тунелевого отвору, побудують шахти до глибини 120 м. під морським зеркалом. Тут можна буде послужитися тими роботами, що їх вже зроблено в рр. 1880—1883. Від цих шахт поведуть штолюю в промірі 3 м. аж до місця, на якому тунель досягне своєї найнижчої точки 95 м. під морським зеркалом. Цей перший глибший тунель мав би пізніше відпроваджувати просякаючі води, котрі помпуватимуться на французькому побережжі; у часі будови він буде служити за головний шлях, для відвоження добутого каміння і на привозення потрібного будівельного матеріалу. Довбання головного тунелю наступає відразу у кількох місцях, бо через відбочення з відводнюючої штолюні можна зискати низку точок наступу на властивий тунель. Надіються, що після виготовлення відводнюючої штолюні, що займе часу яких чотирьох літ, будову головного тунелю покінчати у дальших 4—5 літах.

Точні числа коштів цеї будови-велита ледви чи можна подати. Давніший коштоспис не можна

сьогодні — природно — примінити. Джон Гавкшав дійшов у р. 1881 до суми 250 міліонів франків; Дуглас Фох нарахував тільки 150 міліонів. Останній, що над цим ділом працював, М. Cartiaux подавав у р. 1913 — 400 міліонів франків. Лорд Sydenham теперішній директор „Тунелевої компанії“ (Chamel, Tunnel Company) недавно обчисляв кошти будови на 30 міліонів фунтів.

Крім старого пляну Гамона-Гавкшава-Сартіо виринала в найновішому часі знову ціла низка інших проектів. Напр. нещодавно чули ми знову про фантастичне предложення, що відновлює старе отримання греблею між Англією й континентом. На цю греблю складалися би дві греблі, що по них

йшли би залізничні шляхи, а поміж греблями находився би канал, пригожий для плавби кораблями. Котрий плян буде здійснений, над тим не будемо розправляти. Найбільше правдоподібності рурового тунелю за пляном Гавкшава-Сартіо.

Досі розбивалася завжди будова тунелю об опір Англії. Там маловажено незвичайно вартість цього отримання для торговлі й товарового та особового руху, а звертано увагу головно на політичний бік справи. Здається, що тепер Англія остаточно закинула свій спротив, бо тунель став саме сьогодні питанням європейського значення.

З журналу „Die Umschau“ 1929.
ч. 29. стор. 574—576).

ІСТОРІЯ ХЕМІЧНОГО ОРУЖЖЯ.

Написав М. КРОХМАЛЮК.

Знаменою рисою світової війни в рр. 1914—1918 є примінення боєвих газів і отруй у великих масах. Тому мусимо вважати світову війну за початок доби хемічних воєн, а уживані хемічні засоби за новий рід зброї, рівновартній, а навіть кращий, ніж досі уживаний стрільний порох та вибухові матеріали. Правда, що в останній війні обі методи боротьби, себто стара механічна й нова хемічна, помогали собі взаємно і разом співдіали.

А проте світову війну вважаємо перцюю хемічною війною, хоч у ній ледви частинно використовано боєві хемічні тіла.

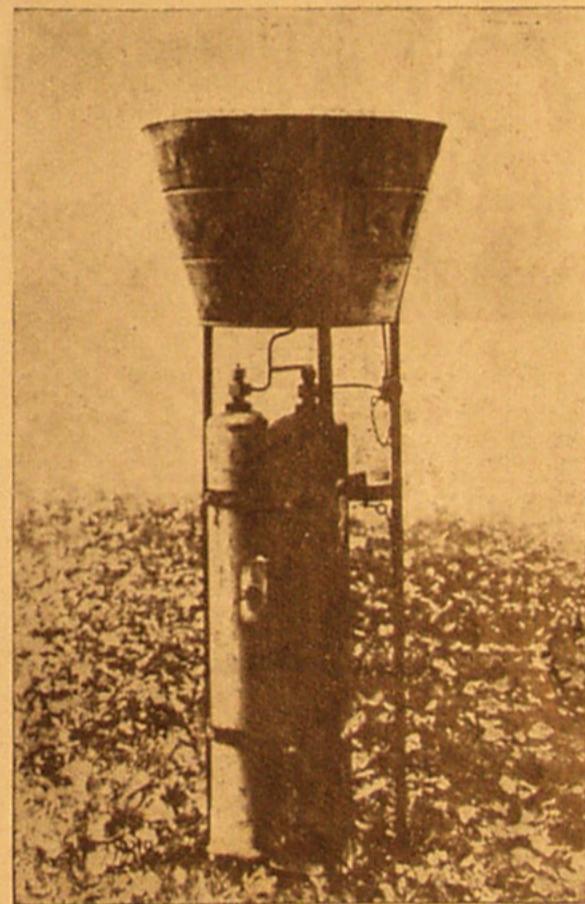
В історії культури находимо вістки про спроби вживання на війні хемічних отруй, однаке вони не записали ні разу якогось, хочби найменшого звороту або зміни в тактиці давніших воєн. Видно, що не викликали ніяких більших наслідків. Боєві гази й отруї мають лише тоді велике значення в провадженні й висліді війни, якщо будемо користуватися великими їх кількостями. А це можливе лише в добі сильно розвиненого хемічного промислу, отже саме в нашім віці. Перше всі спроби й міркування на цю тему мусили розбиватися об низький рівень наукової й фабричної хемії.

До хемічних засобів боротьби зачисляємо теж т. зв. викурювання ворога, яке перейшло до нас ще з передісторичних часів; це тактичне діяння стрічаємо доволі часто в історії воєн старинних і середновічних часів. Між іншим стверджено, що в Пелопонеській війні (431—404 перед Христом) обі сторони вживали горючої сірки, яку викидали з воєнних машин. На великих просторах запалювалося рівнож смолу, змішану з сіркою, використовуючи догідний напрям вітру. Як бачимо, уже тоді двокис сірки SO_2 який повстає при спаленню сірки, був одним із перших боєвих душливих газів.

Коло 230 по Христі жив єпископ Секстій Юлій Африканець. В однім із своїх досить дивачних творів на тему воєнної тактики подає він способи затроювання повітря, їди й води. Між іншим полягає затроювання повітря на запалюванню грецьких огнів із великою домішкою сірки й сірчаку антимону. Африканець писав свої твори способом учених альхеміків минулих віків дуже незрозуміло й таємничо так, що сучасні ніяк не могли використати його винаходу. Загал не звернув на це ні-

якої уваги, рівнож і твори альхемічного змісту не були тоді надзвичайно поширювані.

В історії воєн римської імперії навіть дуже часто траплялися подібні думки про боротьбу з ворогом. Плютарх описує, що Секторій дуже часто вживав на війні дивних способів. І так в одній з воєн із північними племенами Секторій засипав ворога легенським вульканічним попелом, який несений вітром змусив його в три дні до здачі.

Фуматор (французький).

Із перебігу візантійсько-арабських воєн знаємо теж про вживання якихось отруйних мріяк. У збірці Амбраза (твори з XV ст.) знаходиться спосіб наповнювання гарматних куль трійливими звязками арсену, тілами близько спорідненими з нашими боєвими газами.

Учений мистець і геніальний інженер Леонардо да Вінчі подає в своїх відворотно писаних ру-

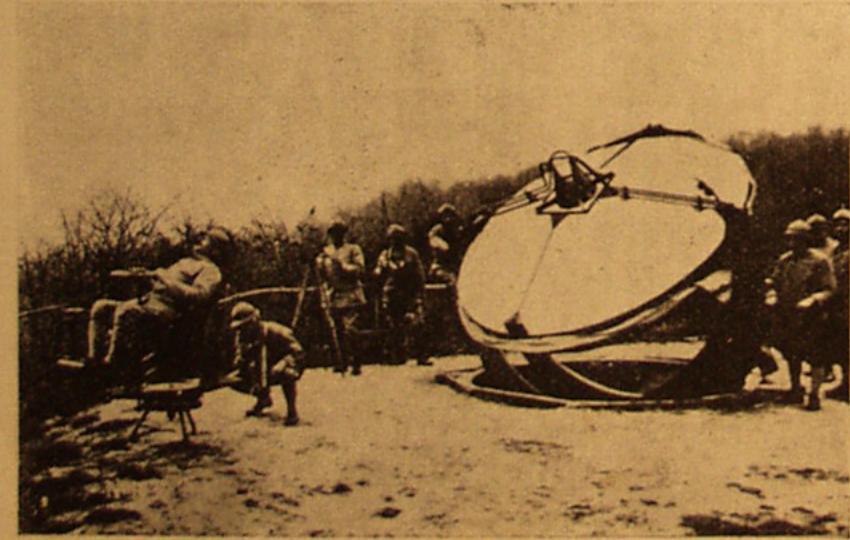
кописах винахід атакування ворожих кріпостей і замків мішанинами диму й арсенових сполук.

Важко представити собі, що діялося би сьогодня, якби тоді боєві отруї нашли широке практичне примінення!

Інший рід фуматора під час витворювання димової хмари.

Шведський король Карло XII. охоронює своє військо при переході рік у Саксонії густими димами; він спалював великі копиці вогкої соломи, нащеної якимсь хемічними тілами. Це описує Вольтер у творі „Карло XII“.

Підслуховий апарат французький (парадольоїд). З переду сидить обсерватор, що вслухується в гуркіт мотору ворожого літака та вишукує напрям в якому літак находитися.

Альхемік Глявбер (1604—1648), який заслужився винаходом лічничої солі, прозваної солею Глявберською, наповнює гарматні стрільни терпентиною й окисами азоту; ці останні найдено під час світової війни у французьких гранатах.

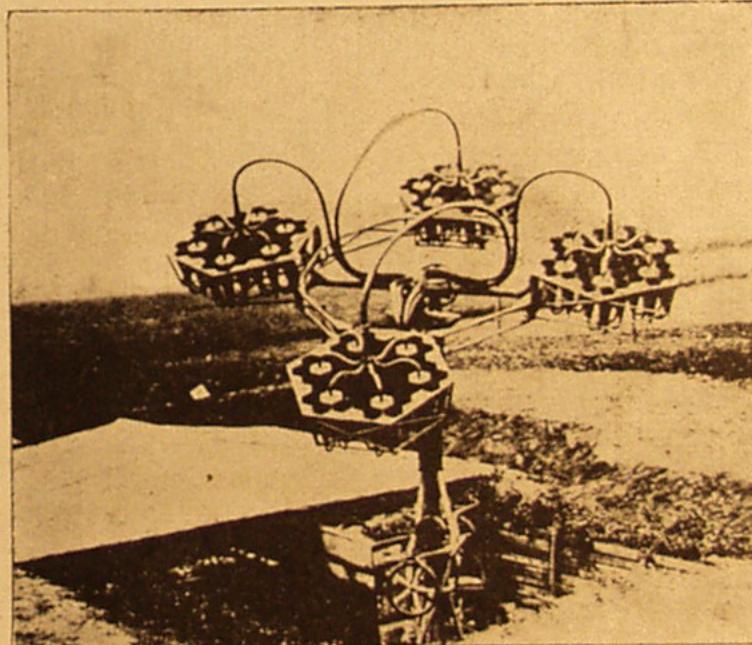
Навіть німецький фільософ Ляйбніц згадує свої винаходи на полі боєвих газів.

А врешті в новіших часах, під час кримської війни (1855) англійський адмірал льорд Денданал (Dundonald) виступає з предложеннем вигнання російських військ із Севастополя трійливими газами. Це викликало горячкову розмову культурного світу. Всі держави осудили виступ льорда Денданала, а навіть сам уряд Великої Британії узяв цей спосіб боротьби за варварський і нелюдський.

Такі предложення, хоч не були примінені до цього часу в практиці, появлялися чимраз частіше й викликували самозрозуміле побоювання, що вже вкоротці надійде час хемічних воєн. Щоби до цього не допустити, підписано на міжнародній конференції в Газі в 1890 р. договір, силою якого держави зобовязалися покинути думку вживання отруй, боєвих газів і бактерій заразливих хоріб у цілях війни. Лиш одинокі Зединені Держави Америки не підписали договір, мотивуючи свій поступок тим, що гази не є такі варварські, як це на перший погляд здається, вони може навіть більше людські, як страшні рани від відламків заліза артилерійських стрільни.

Газького трактату не додержала ні одна з великих держав.

В 1913 р. Франція споряджала гарматні гранати наповнені етилевим бромо-асетатом, т. зв. „cartouches suffocantes“, Німеччина „Ni-geschosse“ з діяніздиновими солями, а Австро-Угорщина мала стрільну з додатком гірчичного олійку (C_3H_5 NCS).

Підслуховий апарат німецький.

Врешті настає рік 1914 і світова війна. По обох воюючих сторонах уживається вищезгаданих гранатів. Стрільна наповнюють ріжними отруями, між іншим рівнож і прусським квасом.

Воєнна техніка не в силі була рушити фронтів з місця. Бетон остоював перед залізом, засіки й новітня артилерія станули на мертвій точці. Виглядало, що атакуючий нічого не вдіє добре укритому ворогові. Треба було конче найти новий боєвий засіб, для якого залізно-бетонові землянки не були ніякою перешкодою, який входив би в найменші отвори, яким можна бути укритого ворога зробити нездібним до оборони. Цей засіб мусів вийти поза обсяг крісовых куль та гарматніх стрільнь, які вже нікому не шкодили.

Тоді то в Німеччині подумано перший раз в історії світа над ужиттям хемічних отруй у великих масах, і то в вигляді хвилі трійливого газу, заширишки на кілька кільометрів.

Дня 22. квітня 1915 р. відбувся перший газовий наступ під місцевістю Іпр (Ypres) у Фландрії на французькому фронті. Вздовж німецьких окопів з'явилася тяжка жовто-сіра хмара, яка посувалася з вітром в напрямі французьких становищ. Довга на 6 кільометрів, широка на 1 кільометр і вища за чоловіка хвиля хльору заняла французькі стрілецькі рови. Війська Антанти, не приготовані до цього, стратили 6.000 людей і почали відворот. Фронт рушений, але Німці не покладали великої надії на удачність газового наступу, та не використали відповідного переломання фронту. А дня 6. травня цього самого року згинуло в цей самий спосіб протягом 10 мінút 11.000 російського війська

Запірні баллони у візусі боронять доступу до міста ворожим літакам.

під Сохачевом. Важко представити собі сцени, які розгравалися в першім газовім наступі. Нема нікого, хто міг би докладно описати, що тоді діялося. Очевидці згинули майже всі страшною смертю внаслідок удушення або затроєння.

Психологічне враження перших наступів було страшне. Уже підозрілі запах, чи зелено-сіра краска газової хвилі вистарчали до викликання несупокою, переляку та безладного відвороту.

Один священик, що находився недалеко місця газового нападу під Іпром, описує його так:

„Ми побачили раптом щось таке, що задержало нам віддих у грудях. Полями втікали люди як навіжені. „Французи утікають“ — крикнули ми. Ніхто не вірив власним словам. В історію, яку вони оповідали, ми теж не вірили. Ми приписували їх переляк подражненій фантазії. Зелено-сіра хмара, яка йшла на них, стала жовтою та нищила по до-

розі все, що стрінула. Не було такого відважного чоловіка, що міг би глядіти в вічі цій небезпеці. Врешті прийшли перші французькі жовніри. Вони були сліпі, кашляли, з темно-червоними лицями, онімілі з смертельного жаху, а за собою оставили

На образку бачимо двох жовнірів, на полі битви, в часі газового нападу. Поле затроєне газом тому жовнір без маски гине удушений трійливим газом, але другий жовнір з маскою стоїть здоров на своєму місці.

сотки погиблих і вмираючих товаришів. Неможливе — стало дійсністю. Це була найжахливіша хвилина, яку я колинебудь переживав.“

Англійський письменник, що теж находився тоді в тій околиці, пише:

Після нападу трійливими газами. Жовнір, який в часі того нападу мав маску на голові тішиться, що трійливі гази йому нічого не пошкодили.

„Хто може представити собі почування й моральний стан чорних жовнірів, як вони побачили величезну хмару жовто-зеленковатого газу, що виповзла з ворожих ровів і мчала в їх напрямі; як газ прилип до землі, вповзав у кожне загиблення, як наповнював стрілецькі рови й ями від гранатів.

Спочатку подив, потім жах! А далі, як перший вітер овіяв їх отруйною хмарою, як у смертельному переляку воїни почали боротися за повітря, все рванулося до втечі. Хто міг ще рухатися, біг навмання та старався втекти перед хмарою, що безсердечно наступала всім на пята. Даремне втікати!"

Після цього газові наступи були на деннім порядку. Обі сторони ужили зараз охоронних засобів та уліпшували техніку боєвих газів, так що їх число дійшло з кінцем війни до шестидесяти родів. Рівночасно уліпшувано протигазові маски й збірну оборону, число отроєніх зменшувалося з часом чимраз більше.

Крім газових хвиль широке примінення находить стрільна наповнені боєвими газами, а врешті 1917 р. уживають німецькі війська, знову під Іпром найгіршої отруї, прозваної іперитом, або муштардовим газом. Коротко перед закінченням війни американські війська впровадили ще гіршу отрую, звану від винахідника, сотника Lewis'a люїзитом. Завдяки діланню на живі організми одержавлюєт ще назву „роса смерті“. Кінець війни не дав впровадити цього тіла на європейський фронт. Люїзит очікує ще свого завдання.

В 1918 р. число газових гарматних стрільн доходить до 70% загального числа вистрілених гранатів. На німецько-французькому фронті вистрілювано денно сотки тисяч газових стрільн. З цього бачимо вже, які відносно великі розміри прибрали з кінцем війни примінення боєвих газів.

Врешті кінець війни в 1918 р. приписується загальному вичерпанню всіх боєвих і життєвих засобів у Німеччині, яка замкнена бльокадою не могла вже витворювати хемічного боєвого оружя, коли війська Антанти діставали велику поміч із невичерпаних скарбів Америки.

Однаке мусимо подивляти енергію й помисловість німецьких хеміків, які через довгий час удержували населення, військо й припаси т. зв. „Ersatz“-ами (заступними матеріалами), та через це продовжили вдвоє боєздатність і можливість оборони своєї держави. Перед німецькою науковою хемії і вишколенням німецьких хеміків клонять голову навіть відвічні вороги німецького народу. Безперечно, що високий рівень хемії в Німеччині найшов своїх наслідовників у Франції і в Америці,

які розуміли значіння цеї науки для оборони власної держави під час війни й миру.

Світова війна ще не розвинула техніки боєвих газів до того ступня, який відповідав би високому станові сучасної хемії. Всюди тихо працюють хеміки в самітних хемічних робітнях над винаходом нових отруй, над уліпшенням протигазових масок, бо ясно, що ніякі трактати чи договори не стримають поступу нищення. А в тім, кожна боротьба відбувається в ім'я високих ідей самостійності й свободи, ідей, для осягнення яких не повинен ніхто перебирати в засобах. „Без огляду на засоби — до цілі!“ Це повинно бути однокою метою нищення ворога. А хемічне оружя це чинник боротьби нещоденного значіння...

Статистика каже, що близько 20% забитих у світовій війні спричинили боєві гази. Такого чинника не можна так легко відкидати, тим більше, що ворог теж стоїть на засаді безоглядності. Далі, з тактики воєн знаємо, що найкраще осягається своє завдання, коли несподівано заскочиться ворога добром маневром. Хемічне оружя надається до цього чи не найкраще, причому великі ролі грає теж деморалізуюче враження хемічних наступів.

Є річчю неможливою навіть заборонити чи контролювати фабрикацію боєвих газів, хочби з тої причини, що всі вони є підставовими тілами хемічного промислу. Хльор має примінення в багатьох ділянках хемії і є рівнож відпадком при фабрикації хемічних звязків. Фосген — це підставовий газ для виробу красок, а трійливі звязки азоту, це основа штучних господарських погноїв.

Всі боєві гази є отже або відпадками, або їх виріб є незвичайно дешевий. Кожну більшу хемічну фабрику можна перемінити в фабрику боєвих отруй, а хемічний промисл, який зростає з дня на день, та безоглядність сучасних воєн роблять неможливими всякі заборони вживання хемічного оружя.

З огляду на це § 171 версальського мирового договору, який не дозволяє Німеччині на фабрикацію боєвих газів, є безцільний.

Це зрозуміли держави світа й міжнародня конференція в Вашингтоні в 1922 р. не заборонила провадження хемічних воєн, а висловила лише побажання, щоби боєві гази зникли назавжди з історії людства.

ІСТОРІЯ РОЗВОЮ ГОДИННИКА.

Написав Т. Ф.

Старинні народи не вміли обраховувати час і аж до часів імператора Августа довжина людської тіни була єдиним „годинником“. Але ще давніше, в часах асирійсько-аввілонської доби знаний уже був т. зв. соняшний і водяний годинник.

Асирійці були першими, які поділили день на частини. Вони вживали згаданих водяних годинників. Це були металеві посудини у формі вальця, куди вливали шість збанків води. Вода витікала краплинами крізь малу дірку так, що за день треба було наставляти валець шість разів. Усі такі „годинники“ наповняли мешканці міста одночасно

на знак стражника, що стояв на вежі ніби сьогоднішнього ратуша; особливі возні викликували години, себто час наповнювання водою посудин, по вулицях міста.

Египтяни удосконалили цей первісний годинник до того, що наверх зладили кружок з числами та одною вказівкою. До вказівки був причіпленний шнурок з корком, що плавав по воді. Коли вода спадала щораз низче, спадав також корок і тягнув витягнутим шнурком за вказівку. Такі годинники були дуже дорогі і їх шанували, як щось надзвичайне. Коли в 62 році перед Христом Помпей

повернув до Риму з побідного походу на Схід, то найціннішою добичею, яку він приніс, був саме такий годинник. Він був зі щирого золота, вказівка була прикрашена рубінами, на кружку було 24 чисел висаджених сафірами.

У первісних народів Півночі не було жадних годинників. Германе доручали своїм невільникам обраховувати час. Досвіта невільник клав перед шатром свого пана два шеломи, з них один був наповнений камінчиками, а другий порожній. Невільник поволеньки перекладав камінчики з одного шелому до другого (це тревало приблизно дві години) і за кожним разом, коли шелом уже спорожнів, ударяв мечем об щит.

Первісні Словяне також не мали годинників, вони давали собі раду так, як це роблять по сьогоднішній день селянин, які цілий вік не мають в хаті годинника: кермувалися сходом і заходом сонця, півнями, довжиною своєї тіни вдень та зорями вночі.

Після упадку римської держави щез із Європи всякий годинник. Щойно каліф із Багдаду, Гарун аль Рашид, післав франконському королеві Карлові Великому в доказ приязни великий водя-

ний годинник. Годинник був з бронзи, мав кружок із цифрами та механізм, що голосив години. Оловяні кульки спадали до металевої миски і так відзвонювали години. Згодом той самий Карло Великий велів збудувати величезний пісковий годинник, у якім протягом 12-ти годин пересипався пісок з одного боку в другий. У Китаї зладив один астроном уже давно годинник, що вказував п'ять планет, сонце і місяць, той самий годинник показує місяці і тижні; а особливі фігури появлялися й щезали та вибивали молотком у дзвін поодинокі години.

Перший правдивий годинник повстал аж у 1374 році; його винахідником був один Араб. Годинник цей важив 250 кг. Про кімнатний годинник маємо першу звістку в 1518 році, коли французький король Франц I прислав його в подарунку папі Климентові VII. Перший кишеневий годинник зробив Німець Генляйх із Норнбергії, також у XVI ст. Він ужив за пружини свинячої щетини, а колісцята получив струною із вказівкою. Потім занялися удосконаленням годинників головно у Швайцарії, яка й по сьогоднішній день має найкращі робітні годинників.

ЦУКРОВА ТРОСТИНА.

Написав В-Ч.

Вищока міцна цукрова тростина росте в гарячих краях, найкраще на мочарових місцях. Її стебло вкрите довгим листям, як рука завширшки, а само стебло буває звичайно до 4-х метрів високе, ба часом доходить і до 18 метрів висоти. В середині має запашний солодкий осередок, який помалу всихає в міру того, як рослина цвіте й дає овоч. Задля того солодкого осередку цукрозу тростину здавна дуже цінять.

Вона походить з багністих околиць азійських Індій та була загально відома вже в часах давніх Греків і Римлян, на кілька сот літ перед Христом. У тих часах уживали цю рослину тільки в лічничих цілях, як лік проти горячкі та грудних недуг. Але вже дуже давно почали люди вживати цукрову тростину до солодження ріжних засобів поживи і задля цього плекати цю рослину по полях щораз більше. Сьогодня нема вже дикої цукрової трости - а зате управа цієї пожиточної рослини поширилася по всіх гарячих підрівникових країнах цілого світу. З вигляду цукрова тростина подібна до нашої звичайної трости або очерету, що росте по наших ставах - обі рослини справді близько споріднені з собою. Та пожиточна тростина м'є дуже багато ворогів.

Коли цукрова тростина буває зовсім ще молода, межи нею виростає хопта, яка зветься „алектра“. Вона дуже подібна на нашу квітку, що зветься „черевичок“, а її високе стебло закінчується колоском дуже гарних жовтих квіток. Продовжите листя вкрите шорсткими волосками. Ця рослина дуже юхдить полям цукрової трости. Своїми корінцями алектра обвивається кругом корінців цукрової трости й висмоктує з неї сік. Само собою, що рослина позбавлена своєї поживи, хоріє і гине. Оттак згадана алектра винищує нераз цілі поля цукрової трости.

Коли тростина підросте, до неї прилітають нові гості. Чарівне видовище уявляють поля цукрової трости, коли починає смеркати й сотні світічих жучків, як живі зірочки, бліскотять поміж листям. Ці жучки багато більші за наших купавок, або святоіванських жучків і яскінє світять. Але ці

ЦУКРОВА ТРОСТИНА. 1. Цукрова тростина дуже по-менчена, з віхуватим колосистим квітом на верху. 2. Один колосок квіточок. 3. Один квіточок майже природної величини. 4. Частина стебла значно зменчена.

гарні літаючі іскорки дуже шкідливі для цукрової тростини. Вони кладуть в сиру землю багато яечок, з яких згодом вилазять червачки, а червачки зідають корінці цукрової тростини. Крім того на поля цукрової тростини налазить цілими хмарами ріжна комашня. Комахи висмоктують із стебла солодкий сік і стебло мусить сохнути й ломитися. Саранча також нападає на ці поля і нищить їх, а що лишається після тієї ненаситні, це робиться здобичю пільних мишей. На батьківщині цукрової тростини, в Індії, до неї навідуються також слони й носороги, які також люблять поласувати її стеблом.

Там, де росте цукрова тростина, підсоння дуже шкідливе, бо там дуже гаряче й вогко, тому кожний, хто тільки перебуде там кілька літ, обов'язково набуде пропасницю — все таки люди туди тягнуться, бо дуже цінують цукрову тростину. В болоті перекопують рови, втикають туди корнями або порізані впоперек стебла цукрової тростини, що, всаджені долішнім кінцем, легко закорінюються, виполюють хопту, обгороджують плотом і тоді тільки лишається ждати багатих жнів.

Нарешті настає той час. Стебло зрізуєть коло коріння, обрізають листя і звозять з поля. Тоді торговиця в місті буває завалена цукровою тростиною, якої осередок смачніший за всякий цукор. Після того цукрову тростину везуть на млин і ду-

шать її там валами. Солодкий сік, який відти тече, збирають в кітли і варять, при цьому твердіший зернистий цукор відділюється від темного соку, що зветься патокою. Цукор той спочатку також буває трохи темний. Його знову розпускають у воді, а сік пропускають крізь товчений вугіль, який збирає в себе занечищення й таким робом цукор вибілюється. Так робиться кілька разів. Чим більше очищений, тим твердіший і біліший буває цукор. З останків вироблюють запашну горілку, відому під назвою „руму“.

Колись люди зовсім не знали, що то цукор, і замість нього уживали мід. Меду було мало, через те ним користувалися тільки багачі. Коли появився перший цукор, то його вживали тільки для ліків. Тепер цукор добувають ще з буряків; північні Американці добувають його з цукрового клену, а в Азії ще добувається цукор із пальмового соку. Але найбільше цукру дають тепер бурякові поля, котрих величезні простори ми тепер зустрічаємо в південній смузі Європи й Америки. Особливо багато цукру з буряків вироблювали перед війною на Україні, бо коло $1\frac{1}{2}$ тисячі міліонів кільограмів що року. Тепер вироблюють бурякового цукру на Україні майже на половину менше. Тростиновий цукор у нас, на Україні в торговлі не знаний, його можна дістати тільки хіба в аптіках, бо він потрібний до деяких ліків.

ВОЛОДАР РОСТИСЛАВИЧ.

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ З ХІ. ВІКУ.

Написав В. БІРЧАК.

XIV.

— Стрийку, я прийшла порадитися з тобою, — промовила княжна Ганна, увійшовши у світлину сліпого князя.

Теребовельський князь сидів при отвореному вікні, а сонішнє проміння тралялося по його сліпому лиці.

— Стрийку...

— Це ти, Ганно?

— Я, стрижку.

— Сідай, қажи, що тебе привело до мене? На серце твое налягла тута? Старий я, бачиш, і сліпий, не знаю, чи знайду ліки на сердечні болі.

— Ет, стрижку, я не з тим.

— Приїхав мілій та пішов у бій і тяжко тобі, Ганно?

— Не те мені тяжко, що він пішов у бій, а те, що він у полоні. Його там певно вблють!

— Хтож тобі казав? — спітав сліпець живо.

— У нас Олена, боярня з гір, втекла, бо весь маєток її спадщи, була і в війську нашім і чула там усе.

— Значить, ти знаєш усе?

— Гти, здається, знаєш, стрижку, вже давно?

— Вже давно знаю я це.

— Чому ж ти не сказав?

— Чому я не сказав? Неважк усе казати треба?!

— Тиж знав, що це мене обходить!

— Маєш для друга добру вість, на крилах

лети її сказати, а маєш лиху, не спіши, тим більше, як її почувши, він не в силі помогти собі. Чотож було спішитися й мені?!

— Значить, ти давно знаєш це, стрижку і правою вже оце давно! Ой, Боже, який це стид нам усім!

— Нам усім? — спітав здивовано сліпець.

— Нам усім! — Батькові моєму, війську напому, нам усім, усім! Подумай тільки, стрижку: прийшов він з далекої землі нам усім в допомогу, і перший з усіх пішов у крівавий бій, а наші в полон дали його взяти! Який це сором! Сором!

— О, Ганно, яка ти гостра в осуді своїх! — відповів сліпець, усміхаючися. — Найперше ти че була там, не знаєш отже, як це все було. Ти кажеш: „В полон дали його взяти“. Хто дав його взяти? Твій батько, а чи може брат, чи інші там його дали?!

— Не вборонили його...

— А як не могли? Війна і бій — ціле життя одна війна і бій, не слухає бажань гарячих наших, а своїм іде шляхом. Правда, багато ми можемо впливати на свій життя, виковувати його, як коваль залізо, але скільки разів воно виривається з наших рук, скільки разів ми безсилі проти того, що станеться. Ось як і ти тепер і я і ми всі безсилі проти його полону — до хвилі, аж війні кінець. І втім нічого тут незвичайного. Хто працює в полі, — на пальцях має мозолі і лиця обпалені, хтож у бій іде — готовий на все! Відомаж річ, що в бою не родяться люди і не танцюють при музичі, а один іде гризти

сиру землю, другий попадає в полон, третій ранений домів. Це ж ясно все і на те готовим треба бути. А тобі, бачу, тужно, Ганно?

— Жартуєш нині, стрійку!

— Не жартую, а правду щиру говорю. Тиж дівчина молода, час вийти заміж і вже приїхав він. Як чую, молодий і гарний і відважний. Говорив я з ним і слово його мудре. Бач, молоді нераз кидають словом, як половиною на вітер, вітер розвіває і сліду не стає з їх слова. Грецький царенко розумний, часом довго застановляється, заки відповість на слово. А для жінки, що може бути цінніше та дорожче, як те, що її муж розумний, знаходить почесть у людей? Чую, що й ти йому не противна, щож отже дивного, як я тебе спітав, чи дуже тужить за міллим твоє серце?

— Воно правда, що він розумний, гарний та відважний, правда і те, що я йому не противна, та не в тому ділі я прийшла до тебе, стрійку. Я так мучуся. Всі пішли в бій боронити землю перед лютим ворогом, а я — донька князя, я сиджу дома, як курятко під теплим крилом мами. Там бій іде, рішається наша воля, а я безძільницею сиджу. Бо ї щож роблю я у цей тривожний час? День у день думаю свої думи, думаю у той час, як відважних та хоробрих потреба нам усім. І сон не береться уже моїх віч, і страх огортає мою душу. І ось я вже рішила по довгому ваганню, та ще в тебе, стрійку, хочу я ради азягнути... А ти порадь мене. Коня сідаю я буйного, при боці меч, на плечі лук, у руки довге копіє і я йду в бій! Правда ти, стрійку, зараз мені скажеш, що не рубаю я мечем, як вправний воїн, ні копієм не кину я так сильно, так вправно і далеко, ні лук так сильно не натягну. Цього всього ще навчуся, бо непереможна в мене воля і сильна моя хіть у бій іти, де беться батько мій, і брат, і всі мужі наші, де й ти боровся б нині хоробро та завзято, коли не ніж. Хочу я отже в бій, та ще прийшла до тебе, стрійку, хоч уже й сама не знаю, чого, бо я рішилася на все!

По лиці сліпця перебіг легенький усміх.

— Дівчино кохана — промовив по хвилі сліпець. — Ти підеш у бій і інші підуть в бій дівчата, а хлопці з бою шити білля і варити страву вам?

— А хлопці всі остануться у бою, не всі ж дівчата та жінки підуть зі мною в бій. А піді я одна — невжेक — думаєш — завалиться предковічний лад, старий порядок світа? О ні, не завалиться він інше, як сяду я, а хочби й десять нас на коні і в бій підемо пімститися за всіх!

— Пімститися за всіх? — спітав сліпець і знов усміх перебіг по його лиці. — Пімститися за всіх? — гарний це задум і призвати треба: гарно він звучить. Та я старий і бачив не одно вже в житті і знаю, що часто ловлять нас до себе слова милозвучні й широко, буйно розмальовані задуми. Та ми пануймо над собою, спокійно підійдім до них, так буйно розмальованих задумів і гляньмо оком сумніву, чи це справжні краєвиди, до яких можемо дійти, коли не ми, то хочби наші діти, внуки, чи це може тільки образи, за якими стіна гола і нічого. Позволь отже, Ганно, що й до твоїх милозвучних слів і до твоїх задумів із сумнівом підійду і гляну, чи і за ними не криється нічого.

— У бій хочеш йти, та ось тут зараз спитаю я тебе, який з тебе воїн? На око певно красний, та в бій не годиться воїн ось такий, як ти. Самаж це

кажеш, що лука не вмієш добре натягнути, а копієм не вправлена кинути у ціль. Роками треба вчитися цієї штуки, аж лук зростеться з рукою й нашим оком у одно, аж лук понесе, куди забажав задум. Це нині треба вже вміти, бож нині іде бій, а підеш нині, не вміючи — завадою будеш ти всім, не помічю, не пімстою, як ось підшептуз задум. І батько твай, що й так багато на думці тепер має, ще й тобою мусить він журитися. Значить: задум тобі шепче, що пімститися ти йдеш, а дійсно від бою стримаєш ще й інших. Пусте це діло, кинь його!

— А щож мені робити, стрійку?

— Не всім іти на кріваве поле бою, ось бач, і я не пішов з мечем у руці.

— Ти, стрійку, вже не можеш від хвилі, як велике впало горе.

— Це правда. Та ось недавно читав мені чернець з книг, що грецький філософ...

— Аристотель? В „Пчелі“ часто згадують його.

— Не Аристотель, а Демокрит він звався, з розмислом велів себе осліпити, щоб світ його не ловив, а міг він увесь віддатися думкам. Не я сам сліпив себе, та другі це мені зробили і я віддався думанню одному. У бій пішов твай батько, та довго радився мене. Свої задуми він розказував мені, а я подумав, довго думав я про це й не одно порадив батькові. Значить, і моя думка пішла у бій проти Угрина, отже й я брав уділ у тому бою, хоч мій темненський світ і не дав мені взяти гострого меча. Й тобі я раджу, зроби це саме.

— Як думаєш, мій стрійку?

— Вияви свій талант і всі свої здібності, де найкращі овочі принесуть й де ніхто інший не в силі тебе заступити. У бою стойть муж і мужа це діло мечем рубати ворога, а жінка найпоможе, найгоїть рані, що меч задасть чужий. Ось там і твоє місце. Ранених привезуть небаром.

— Ранених, стрійку?

— Ось уже й затретмів твай голос на саму вістку про кріваві рані — а тиб сама хотіла задавати рані, вбивати в крівавому бою! Де весілля — там усе музика, де бій — убиті, ранені і кров. Та вертаймо до діла. Ранених привезуть небаром, іди й доглядай їх, як мати доглядає дитину. За нашу землю він життя дає, а ти в імені цієї землі іди гоїти рані.

— Куди ж це йти мені?

— В пригороді живе чернець Яким, оцей високий та все веселий, коли з людьми говорить, сумний, як сам остане з собою. До нього йди, а там знайдеш ти працю і пораду. А точно сповниши обвязок — була в бою й ти.

— У бою я не була!

— Щоденний труд, сповнений точно та основно — це теж великий бій, хто знає, чи й не більший, як той на полі бою, бо про лицарів на полі бою співають потім пісні, про лицарів щоденного труда пісень хто співає? Похвальною піснею за їх труд — це тільки їх сумління. Іди й помагай! І твоє сумління буде тобі найвищою похвальною піснею, що й ти у бою була і помогла своїм.

— Як добре, що ось зайшла до тебе, стрійку, ти переконав мене і йду, як кажеш ти мені.

Подякувала княжна й прощається, цілуючи сліпця в руку. А він пригорнув її до грудей і додав оце слово:

— Будь спокійна. Кожна війна вимагає жертв, найдорожчих жертв, які маємо: життя. І якби й на тебе, Ганно, упав тяжкий хрест, мужно й достойно його знеси, донько князя Володаря.

— Стрийку, ти знаєш про Луку що злого? — спитала ледво чутно княжна.

— Ні! — відповів сліпець. — Спокійна будь, навіть і тоді, коли поправді сталося що злого. І не звертай уваги на плітки, що їх багато приносять у наш город під цей гарячий час. Усе памятай ти, що на чолі військ стоїть твій батько, Володар, князь Перемишля, що стільки виграв уже боїв, великий досвід має. І памятай, що карність та порядок є в нашему війську. І поле бою лішне знає мій брат, а твій батько, як король угорський. Вір отже в побіду! І хочби й скоїлося яке лихо, то буде тільки хвилеве, побіда ж кінцева чияж може бути, як не наша — синів оцієї землі?! Іди й працюй, уся віддаєшся праці, у ній знайдеш ти задовілля, ще й добрий примір подаш усім посестрам своїм!

Іще раз поцілуvala княжна сліпого князя в руку, а він пригорнув її ще раз до грудей і благословив на труд новий — щоденну працю.

XV.

Чорно одягнена черничка вийшла другого дня з княжого двора враз із двома подругами. Вийшла з княжого двора й спішила відліт, у пригород, до лікаря, черця Якима.

— Добре, добре — витав високий чернець, та-кій високий, що про таких говорять звичайно, що при них Господь згубив міру. Його руки були довгі, грубі, що, здавалося, міг ними ведмедів розривати. Суперечністю до цілої постаті було його лице: тихе, добродушне. — Добре, добре, що ясно великоможна княжна ласкова з нами разом працювати. Але тут поправді треба працювати!

— Я й прийшла, щоб поправді працювати — відповіла Ганна, задерши голову вгору, щоб бачити лице черця.

— Це добре! Згори кажу: княжни тут нема, а тільки Ганна, слухняна, працьовита Ганна.

— Так воно й буде! — відповіла княжна.

— Як так, то й все буде добре і я вас всіх схороню у біді — усміхаючися простягнув чернець перед собою свої довгі, грубі руки і ті руки були хоч на локоть вище понад головою княжни та її подруг. Княжна почулася маленькою й завернула голову до гори, хотячи побачити, наскільки він вищий від неї. І здавалося їй, що стоїть перед високою скалою.

— Не правда, я в силі захистити вас?! — сімявся чернець. — А тільки слухайте й працюйте в ім'я боже для наших найближчих.

— Наш чернець усе жартує — промовила бояріня Олена, що теж ходила біля ранених.

— Такий час настав нині, що кожний сумув, журиться і плаче. В такий час люблю винести на торг товар, якого там найменше: добрий жарт і дрібку веселості. Вониж вартніші нині золота. Щож, Господь мені свідком, хотів я взяти меч і йти у бій, як колись ходив, хоч уже старі мені літа, та князь поставив мене тут, де сум і плач і стогін. І ось я лічу хорих, від здорових гоню сум і тривогу.

— І все це вдається? — спитала бояріня Олена.

— Не все це вдається — відповів чернець — бо ось услід за мною іде бояріня, що втекла перед

Уграми, і бойтесь, що Угри спалять усе її майно й тому все стогне, плаче.

— Це легко говорити! — зітхнула тяжко бояріня.

— І що поможет цей твій жаль та стогін? — запитав чернець. — І за чим ти жалуєш, боярине? Усе суєта!

— Це легко так говориться!

— Правда, це легко так говориться, а тяжко робиться, але себе треба побороти, тоді воно й легко зробиться. Ось і в мене були маетки, сотки отроків, коней і волів, а нині одежду маю від князя, значить вона не моя, а мое все майно: оця моя паличка і ця моя шапочка. Паличку я витяв собі в лісі, а шапочку ушив сам собі! — І він надів на голову споловілу шапку, а в руки взяв буковий кій. — Оце мое майно і ворог не страшний мені, а візьме мені паличку, — нову я витну собі в лісі, а візьме мою шапочку, нову ушию я собі. Ось тому й легко мені на душі, тому й іншим журбу розганяю.

— З тобою, черче, й не договоришся.

— Тим скорше піде наша праця. А праці в нас досить. Боярине, бери до себе княжну та її по-друг і зараз дай роботу, найтішають лнянне полотно, до ран, щоб було прикладати, а потім порядкуйте зілля. Це — говорив чернець до княжни — як пішло вже на війну і князь мені поручив лікувати, пішов я на поля і гори збирати лічниці зела. Я скликав малих хлопців із села і показав їм, яких мені потреба зел. Вони й назбирали, я сушив, та он побачив я аж нині, що зела дякі мені помішалися. Їх треба розібрati, бо кожне зело має свою тайну, а спішиться скоро, бо нині-завтра зачнеться вже бій.

— Угри вже перейшли граници? — спитала бояріня.

— Мабуть ще ні, а в тім не знаю, не мое це діло.

Вийшов чернець, а бояріня каже княжні:

— Залізний чоловік оцей чернець. Високий аж до неба, а всюди вкрутиться. Веселий раз, то знов такий сумний, що й слова знього не дістанеш. В молодих літах був у Франції, на дворі королеви Анни, дочки Ярослава. У великий там почести він був та пошані, бо знає він по грецьки і вельми він учений. Кажуть, що сам король французький все брав його до ради. Та не припадло йому життя на королівському дворі, вернув, роздав усе майно й постригся у черці.

— Чому? — спитала княжна.

— Бо, каже, зглибив тайну всього: усе суєта! Тиж чула, як жартом він сказав: шапочка її паличка! За цим жартом криється глибока правда: нічого не треба вже йому з цього світа, ні тої шапочки, ні палички, а ввесі віддався він для других.

— Але в бій він радо йшов би і вбивав!

— І ляг би головою в бою, та ще вперед пощербив би він багацько ворожих голов. Не знаю, чи добре розумію його душу, та здається вже мені, що багацько уже зрозуміла: в нього самі противенства. Диви, княгине, який високий він, та одночасно і страшний — душаж його лагідна і добра як дитина. Тілом подобає він на воїна, що піде і вбиває, душою він чернець. В свободній хвилі попроси його, княгине, най тобі розкаже, як по світі мандрував, які пригоди пережив, яких то бачив він людей. Щікаве це все, а ще цікавіше пливе з його уст, бо вельми гарно він уміє оповісти.

(Далі буде).

Від Адміністрації

- I. Долучаємо до цього числа чеки ПКО, просимо Шановних Передплатників надіслати передплату на рік 1929—1930, а тих що залягають з передплатою вирівняти і надіслати дальшу передплату інакше висилку журналу здергимо.
- II. Комплекти річника журналу „ЖИТЯ і ЗНАННЯ“ за 1928—1929 рік (числа 1/13—12/24), можна замовляти в Адміністрації по ціні 18— зол. за брошуртований і 23— зол. за оправлений в півполовиною зі золотими витисками на фронті і хребті.
- III. Читальні Т-ва „Просвіти“, Кооперативи, Установи і приватні особи що скороняють комплект журналу за 1928—1929 рік, повинні мати ОКЛАДИНКИ на нього, які вже нашою переплетнею заготовлені по ціні зол. 2·80 з пересилкою зол. 3·50.

купуючи паперці до курення

„КАЛИНА“

з одинокої української коопераційної фабрики „БУДУЧНІСТЬ“ в ТЕРНОПОЛІ причиняється до розросту рідного промислу, даете заробіток українському робітництву, та побільшуєте фонди „Просвіти“ і „Рідній Школи“.

др. медицини

ФІЛЯС ОСИП

ординує в недугах діточих. — ЛЬВІВ,
ТЕАТИНСЬКА ч. 3,
партер. Число телеві-
фону 79-53.

Др. МАРКІЯН ДЗЕРОВИЧ

СПЕЦІЯЛІСТ ВНУТРІШНІХ НЕДУГ

ординує у Львові (вул. Кохановського 100)
від дня 15-го вересня до 30-го квітня.
Решту місяців у Щавниці у віллі „Редута“.

ДЕНТИСТ ЯКІВ НАСС

ЛЬВІВ, ВУЛ. СИКСТУСЬКА ч. 17. II. пов.

Скріплювання хитаючихся зубів, пломбування й вимання зубів без болю. Штучні зуби в кавчуку і золоті після найновішої системи. Пацієнтів з професій полагоджується в найкоротшому часі. П. Т. Урядовцям і студентам значна знижка. Тел. 65-73

ПОЗІР!

Свій до свого!

Краса і гордість парохії — церковні дзвони. Коли хочете мати милозвучні дзвони замовляйте в однокій українській відливарні

МИХАЙЛА БРИЛІНСЬКОГО

у Львові, вул. Замарстинівська ч. 41, тел. 63-56, або Львів — Замарстинів, вул. св. Михайла число 14. (Власні доми).

За витривалість дзвонів дається довголітня гарантія.

Умови приступні.

Попирайте Рідний промисл!

Сплата ратами

Солідність фірми потверджують членні похвальні листи, якими згадана фірма може похвалитися.

В МІСЯЦІ ЖОВТНІ — МІСЯЦІ УРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

кожда українська родина повинна купити єдну українську книжку бо

„хата без книжки — що чоловік без душі“.

Всі українські книжки, які тільки є в продажу, можна набути в

Канцелярії Т-ва „Просвіти“, Львів Ринок 10.

Жадайте каталогів!

Вже продається Великий Ілюстрований Календар „ПРОСВІТИ“ на 1930 рік

Багатий змістом з масою малюнків календар повинен бути в кождій українській родині. — Ціна без пересилки 3 зол. з пересилкою 4 зол.

КАНЦЕЛЯРІЯ Т-ВА „ПРОСВІТИ“, ЛЬВІВ РИНOK 10.

читайте одинокий на українських землях
у польщі щиро український щоденник

„ДІЛО“

що виходить уже 49-ий рік у Львові
Редакція і Адміністрація міститься
у Львові, Ринок ч. 10
II. поверх (дім Тов-а „Просвіта“)
Видає Видавнича Спілка „ДІЛО“
Місячна передплата 5— зол.

В справі оголошень звертатися до Адміністрації.

Адреса для телегр.: Львів, „ДІЛО“
Кonto почт. щадн. 143.322. — Телеф. ч. 29-41.

„СВОБОДА“

широ селянська газета. Орган
Українського Національно-Демократичного Обеднання. Ви-
ходить що тижня в неділю. —
Редакція і Адміністрація Львів, Ринок 10 II.
Тел. 29-41. Передплата вино-
сить в краю чвертьрічно 2·20
зол., річно 8·50 зол., в Америці
2 долари річно. :: :: :: ::

ЖІНКИ

ЧИТАЙТЕ! ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! ПОШИРЮЙТЕ!

„НОВУ ХАТУ“

ілюстрований щомісячний журнал для пле-
кання народного мистецтва й домашньої
культури.

В „Новій Хаті“ знайдете:

ТЕОРЕТИЧНІ СТАТТІ з усіх областей на-
родного мистецтва,
НАРОДНІ ВЗОРИ і їх примінення у при-
красах одяжі й хати,
ВІДОМОСТІ про культурне прямування та
здобутки жіноцтва,
СТАТТІ на тему виховання і фізичної куль-
тури,
ЛІКАРСЬКІ СТАТТІ з обсягу гігієни й кос-
метики — та лікарські поради,
ІНФОРМАЦІЇ про модерне господарство
і урядження хати; практичні поради,
кухонні приписи,
МОДИ й таблиці країв по найдовіших за-
граничних зразках.

„Нову Хату“ видає кооператива „Українське Народне Мистецтво“, жіноча пром. кооп. з обм. порукаю у Львові. — Річна передплата виносить 18— зол., піврічна 9·50 зол., чвертьрічна 5— зол. Для Америки 3 дол., для Чехословаччини й Канади 250 дол. річно.

Адреса: **Львів, Ринок 39 I. п.**